

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ**

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Επιβλέπων καθηγητής: Θεοδωράκης Γιάννης

Υπεύθυνη σύνταξης : Χατζηγιάννη Μελπομένη

*ΜΟΣΧΟΠΟΤΑΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ : Η Ζωή και τα Έθιμα των Κατοίκων
στη Πορεία του Χρόνου.*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2004

ΤΡΙΚΑΛΑ

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΤΜΗΜΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ**

ΕΙΔΙΚΟΤΗΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΧΩΡΩΝ

Επιβλέπων καθηγητής: Θεοδωράκης Γιάννης

Υπεύθυνη σύνταξης : Χατζηγιάννη Μελπομένη

*ΜΟΣΧΟΠΟΤΑΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ : Η Ζωή και τα Έθιμα των Κατοίκων
στη Πορεία του Χρόνου.*

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2004

ΤΡΙΚΑΛΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 4339/1
Ημερ. Εισ.: 10-03-2005
Δωρεά:
Ταξιδιωτικός Κωδικός: ΠΤ - ΤΕΦΑΑ
2004
ΧΑΤ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000077901

*Αφιερώνεται στην αδερφή μου
Δήμητρα
και την μαμά μου
Ειρήνη
για την πολύτιμη βοήθεια τους*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Α' ΕΝΟΤΗΤΑ	
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΙΣΤΟΡΙΚΑ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ	6
ΜΗΤΡΩΑ	9
ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ	10
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ	10
ΚΛΕΦΤΕΣ	11
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ	16
ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ	18
ΚΑΤΟΧΗ	21
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ	24
ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ – ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ	26
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	27
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	28
ΠΟΤΑ	31
ΦΑΓΗΤΑ	32
ΦΟΡΕΣΙΑ	34
Β' ΕΝΟΤΗΤΑ	
ΚΥΚΛΟΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ	
ΓΑΜΟΣ	36
ΠΡΟΖΥΜΙΑ	37
ΗΜΕΡΑ ΓΑΜΟΥ	42
ΠΡΟΙΚΑ	44
ΝΥΦΙΚΟ ΦΟΡΕΜΑ	44
ΓΛΕΝΤΙΑ	46
ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ	47
ΑΛΛΑΓΗ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑΣ	48
ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ	49
ΧΟΡΟΙ	51
ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ	53
ΧΟΡΕΥΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ	55
ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ	56
ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ	
ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ	59
ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ	59
ΑΠΟΚΡΙΑ	61
ΠΑΣΧΑ	62
ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ	65
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	84
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	85
ΓΛΩΣΣΑΡΙ	88
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	90

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της ειδικότητας του μαθήματος του παραδοσιακού χορού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και αποτελεί ουσιαστικά μια πρώτη γνωριμία με μια συγκεκριμένη περιοχή. Το θέμα της εργασίας είναι ΜΟΣΧΟΠΟΤΑΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ :Η Ζωή και τα Έθιμα των κατοίκων στην πορεία του χρόνου. Ο Μοσχοπόταμος είναι ένα από τα παλαιότερα χωριά των Πιερίων με μεγάλη ιστορική και εθιμική παράδοση. Προτιμήθηκε το συγκεκριμένο μέρος γιατί είναι ο τόπος καταγωγής της μητέρας μου καθώς επίσης και γιατί ήθελα να γνωρίσω εγώ η ίδια το χωριό μου μιας και εξαιτίας διαφόρων καταστάσεων δεν είχα τη δυνατότητα αυτή. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε ήταν αυτή της επιτόπιας έρευνας (fieldwork) και της συμμετοχικής παρατήρησης (participant observation). Η βιβλιογραφική ανασκόπηση δυστυχώς δεν ήταν δυνατή όσον αφορά αποκλειστικά την ιστορία του χωριού, τα ήθη και τα έθιμα γιατί δεν υπάρχουν ή τουλάχιστον εγώ δεν μπόρεσα να βρω βιβλία που να με βοηθήσουν και να μου δώσουν μια γενική εικόνα του χωριού.

Ο σκοπός της έρευνας ήταν να καταγραφεί το έθιμο της Ρόκας που λαμβάνει χώρα την τρίτη μέρα του Πάσχα, η ιστορία του εθίμου και η αναβίωση του μέσα στη πορεία του χρόνου. Όπως όμως φαίνεται και από τον τίτλο παραπάνω η έρευνα δεν περιορίστηκε μόνο σε αυτό γιατί στη πορεία ένα κομμάτι πληροφοριών και θεμάτων ήταν κατά την γνώμη μου ιδιαίτερα ενδιαφέρον καθώς επίσης και άγνωστο θεωρώντας σωστό να το εντάξω μέσα στην εργασία αυτή.

Οι επισκέψεις μου στο χωριό ήταν στο σύνολο επτά και το πραγματολογικό υλικό που συγκεντρώθηκε είναι: οχτώ εξηντάρες κασέτες ήχου, μια βιντεοκασέτα συνολικού χρόνου μίας ώρας και δεκαπέντε λεπτών που είναι καταγραμμένο το έθιμο της Ρόκας την τρίτη μέρα του Πάσχα του έτους 2004, εβδομήντα φωτογραφίες εκ των οποίων οι σαρανταένα είναι ασπρόμαυρες και οι εικοσιεννέα είναι έγχρωμες. Η έρευνα ξεκίνησε από τον Οκτώβριο του περασμένου έτους μελετώντας βιβλία που αναφέρονται στο τρόπο καταγραφής και αξιολόγησης και συλλέγοντας ορισμένες πληροφορίες για το χωριό από ιστορικά βιβλία και ολοκληρώθηκε τον Ιούνιο. Κατά τη διάρκεια της έρευνας ρωτήθηκαν περί τα 12 άτομα ηλικίας άνω των 45 ετών και τα ονόματά τους παρατίθενται στο τέλος της εργασίας. Οι περισσότεροι

είναι κάτοικοι του χωριού εκτός από έναν πληροφορητή ο οποίος διαμένει στην Κατερίνη.

Τα προβλήματα που συνάντησα στην επιτόπια έρευνα ήταν κατά κύριο λόγο το γεγονός ότι οι επισκέψεις μου στο χωριό ήταν συνήθως Σαββατοκύριακο και υπήρχε μεγάλο πρόβλημα με την έλλειψη δρομολογίων υπεραστικού κτελ. Αν και το χωριό απέχει μόλις 26 χιλιόμετρα από την πόλη της Κατερίνης τα δρομολόγια το Σαββατοκύριακο ήταν μόνο ένα την ημέρα. Επίσης το γεγονός ότι η καταγωγή της μητέρας μου είναι από τον Μοσχοπόταμο, σχεδόν όλοι οι πληροφορητές θεώρησαν ότι ήταν αυτονόητο κάθε φορά που ρωτούσα για τις χορευτικές τους συνήθειες και μου απαντούσαν ως εξής: «αυτά τα γνωστά, ξέρεις».

Σημαντικό κομμάτι της εργασίας δεν είναι μόνο η καταγραφή και η διάσωση των εθίμων ενός τόπου αλλά εξίσου σημαντική είναι και η ευκαιρία που δίνεται στον ερευνητή να έρχεται σε επαφή με ηλικιωμένους κυρίως ανθρώπους που λαχταρούν να μιλήσουν για τη ζωή, τα βιώματα, τις εμπειρίες τους, ακόμα και τις κακουχίες και τις δυσκολίες τις οποίες έζησαν με αφορμή σπουδαία ιστορικά γεγονότα.

Με την εργασία αυτή θα ήθελα να κάνω γνωστό το χωριό, ως προς την φυσιογνωμία του, τις ιδιαιτερότητες του, τις συνήθειες και τα έθιμα που δεν συναντιούνται σε άλλες περιοχές της Ελλάδας. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους καθηγητές μου για την καθοδήγηση και την υποστήριξη τους, τον κύριο Θανουρή Αντώνη για το πολύτιμο υλικό που μου πρόσφερε, την μαμά μου Ειρήνη που με ενθάρρυνε για την καταγραφή και με βοήθησε ιδιαίτερα σε αυτή, την αδερφή μου Δήμητρα που με βοήθησε πάρα πολύ στην συγγραφή και την μορφοποίηση της εργασίας.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ - ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΑ

Στο γεωγραφικό διαμέρισμα της Μακεδονίας και, πιο συγκεκριμένα στο Νομό Πιερίας βρίσκεται το ημιορεινό χωριό Μοσχοπόταμος το οποίο, απέχει 26 χιλιόμετρα από την πρωτεύουσα του Νομού Κατερίνη. Ο Μοσχοπόταμος, χωριό με ιστορία αιώνων και πλούσια πολιτιστική παράδοση είναι χτισμένος στους πρόποδες του βουνού Πιέρια, και υπάγεται διοικητικά στο Δήμο Ελαφίνας με έδρα το Παλαιό Κεραμίδι.

Η έκταση την οποία καταλαμβάνει το χωριό αντιστοιχούσε πριν αιώνες στο τσιφλίκι του Τούρκου Μπέη ονόματι Ιμπραήμ Κόκα από τον οποίο οι

κάτοικοι μετά από μια σειρά αγωνιωδών διεργασιών καταφέρνουν να αγοράσουν. Ταυτόχρονα με τον Τούρκο Μπέη εγκαταστάθηκαν στην ίδια έκταση επτά οικογένειες. Η μια από αυτές προερχόταν από τα Γρεβενά, η άλλη από την Μάνη και οι

υπόλοιπες οικογένειες από διάφορες περιοχές. Οι πρώτοι κάτοικοι αδυνατούν πλέον να πληρώσουν το φόρο στον Τούρκο Μπέη και ζητούν να τους πουλήσει την έκταση στο αντίτιμο των 2000. λιρών, 1000 από τις οποίες θα δίνονταν από τους κατοίκους ως προκαταβολή. Λίγο πριν λήξει η προθεσμία αποπληρωμής οι κάτοικοι αδυνατούν να πληρώσουν το υπόλοιπο ποσό με τον ταυτόχρονο κίνδυνο να χαθεί και η προκαταβολή. Λύση στο πρόβλημα τους βρίσκουν από τον Επίσκοπο Πέτρας Αγαθάγγελο του οποίου η έδρα ήταν στο χωριό Λιβάδι Ολύμπου. Ο Μητροπολίτης Αγαθάγγελος, μη έχοντας ο ίδιος αυτό το ποσό, θέτει τον εαυτό του ως εγγυητή ενός γραμματίου του οποίου συντάκτης ήταν ο Μπίτσιος Ιωάννης, πλούσιος γαιοκτήμονας της Θεσσαλονίκης. Ο Μίλιος Κατσάρας κι ο Παναγιώτης Θυμιόπουλος ορίζονται ως τα δυο μέλη της εννεαμελούς επιτροπής η οποία θα ταξίδευε στη Θεσσαλονίκη για την παραλαβή των χρημάτων. Η αμέσως επόμενη κίνηση ήταν να πληρωθεί ο Τούρκος Μπέης το ποσό που τους ζήτησε όπως και έγινε.

Με την πάροδο των χρόνων τα πράγματα γίνονται πιο ελαστικά για τους Έλληνες γεγονός που θα οδηγήσει στην απελευθέρωση των περιοχών από τον Τούρκικο ζυγό και την αύξηση του αριθμού των κατοίκων του χωριού.

Το 1908 οι Έλληνες παύουν να πληρώνουν φόρο υποτέλειας στους Τούρκους, οι οποίοι τους υποχρέωναν ωστόσο να δίνουν παιδιά για τον Τουρκικό στρατό. Στις 16 Οκτωβρίου 1912 (επίσημη αργία πολλών νομών της Μακεδονίας), απελευθερώνεται η Μακεδονία με όλα τα γύρω μέρη. Η αύξηση του πληθυσμού των κατοίκων του Μοσχοποτάμου είναι αλματώδης και το 1940 ο πληθυσμός ανέρχεται σε 2500 κατοίκους, οπότε και το χωριό γίνεται κεφαλοχώρι: *«το χωριό μας είναι από τα τρία χωριά της Κατερίνης. Ήταν κεφαλοχώρι το χωριό μας, γι αυτό μας λεν μισοκέφαλοι. Είχε την μισή σφραγίδα, δηλαδή είχε δικαίωμα όχι ολόκληρ' όπως είχαν τότε οι προέδρ' να βάλ' σφραγίδα για ένα πιστοποιητικό παράδειγμα την μισή σφραγίδα, και γι' αυτό μας λεν μισοκέφαλοι ».*(Οικονόμου Ευτυχία., 2004).

Όσον αφορά την καταγωγή των κατοίκων είναι πολλές οι περιοχές από τις οποίες αυτοί ήρθαν στο Μοσχοπόταμο: *« ο πατέρας της μάνας μου ήταν από δω απάνω κάπου από την Καστοριά αυτού ένα χωριό, Νέβιστα το λεγαν »* (Οικονόμου., 2004), *« έχουμε και από την Μάνη όπως μας έλεγε ο παππούς μου, ήρθαν από παντού: από το Βελβεντό, Εβραίοι, μετά Βλάχοι ήρθαν, Γρεβενιώτες »* (Τάκος Ευάγγελος.,2004).

Το όνομα Μοσχοπόταμος δεν ήταν ανέκαθεν το όνομα αυτού του χωριού. Το χωριό ήταν καλυμμένο από δρυς (δέντρα), η ονομασία του χωριού ήταν Δρυάνιστα, όνομα το οποίο άλλαξε αμέσως μετά την απελευθέρωση, δηλαδή το 1912. Το ίδιο επίσης ίσχυσε και για τις γειτονικές περιοχές: *« ονομασία άλλαξαν τα χωριά μετά την απελευθέρωση του '12, μέχρι τότε λεγόνταν Δρυάνιστα, μετά το '12 άλλαξαν όλα τα χωριά όχι μόνο το δικό μας »* (Κατσάρας Ευάγγελος., 2004), *« Τώρα, εμείς Δρυάνιστα εδώ, είχε πολύ*

δέντρο εδώ, αλλά Ντρυάνιστα είναι άλλης προελεύσεως, ενώ το Δρυάνιστα είναι άλλο και έγινε λάθος και τ' άλλαξαν... ακόμα συνηθίζεται η ονομασία Δρυάνιστα, αλλά το' λεγαν Ντρυάνιστα κοφτά και σε λεν είναι Σλάβικο » (Κατσάρας Διονύσιος., 2004).

Οι γειτονικές περιοχές τα ονόματα των οποίων έμοιαζαν με Σλάβικα τοπωνύμια, υπέστησαν ανάλογες αλλαγές: *« Πολυδένδρι, Κόκοβα που λεν, σήμερα είναι Πολυδένδρι. Όπως εμείς ήμασταν Δρυάνιστα, το Ελατοχώρι το λεγαν Σκουτέρνα, τα Ριζώματα τα λεγαν Μπόστανη, την Σφηκιά τη λεγαν Βόσοβο το Ντριάσκο σήμερα το λεν Δάσκεο »* (Κατσάρας Δ., 2004), *« Ο*

Τρίλοφος που είναι σήμερα λεγόνταν Τόχοβα, η Σφηκιά λεγόνταν Βόσοβο. Όλα αυτά τα χωριά, όταν ήρθε το Ελληνικό το κράτος, τα άλλαξε όλα γιατί εδώ η Μακεδονία ήταν αμφισβητούμενη. Ο Βενιζέλος έλεγε ότι 'πρέπει εδώ να το κάνουμε Ελληνικό, να πάρει χρώμα Ελληνικό'. Δεν μπορούσαν να μείνουν αυτά τα τοπωνύμια γιατί διεκδικούσαν και οι Βούλγαροι, τότε. Παράδειγμα σου λέει Τόχοβα έχουμε και στη Βουλγαρία... για να καθορίσουν τα σύνορα γιατί τότε αυτά τα κάνανε οι μεγάλες δυνάμεις. Μπορεί εμείς να πολεμούσαμε αλλά εκείνοι ερχόταν σαν διαιτητές και βάζαν τα σύνορα. Παντού άλλαξαν τα ονόματα και εδώ και στην Τουρκία τα άλλαξαν τα ονόματα στα χωριά » (Κατσάρας Ε., 2004).

Υπάρχουν διαφορετικές εκδοχές όσον αφορά την προέλευση του ονόματος Μοσχοπόταμος. Η επικρατέστερη από αυτές είναι ότι το νερό ήταν πολύ καθαρό: « Μοσχοπόταμος τώρα το πήραν από δυο ποτάμια που είναι εδώ γιατί πήγαιναν οι γυναίκες και έπλεναν τα ρούχα στο ποτάμι και 'πειδή ήταν καλό το νερό κι βγάξε σαπουνάδα και το βγάλαν Μοσχοπόταμο... γιατί πολλά νερά δεν είναι καλά, έχουν μέσα πουρί, έχουν διάφορες ύλες και δεν είναι τόσο καλά » (Κατσάρας Δ., 2004).

Μια άλλη εκδοχή έκανε λόγο για την επιρροή που ασκούσαν επιφανείς άνθρωποι, και η οποία πιθανόν επέφερε και την αλλαγή του ονόματος: « τότε ερχόταν οι γιατροί, οι δικασταί με τα πόδια από την πόλ', η Κατερίνη δεν ήταν πόλ' τόπι... απ' την Βέροια ή την Κατερίνη καβάλα σε ζώα και έμεναν εδώ, πήγαιναν στο σπίτι του προέδρου... λεγόμασταν Δρυάνιστα όταν το άλλαξαν. Ήθελε ο γιατρός από 'δω να πάει στο άλλο το χωριό και τον έβαλε ο πρόεδρος, που ήταν επικεφαλής τον έβαλε καβάλα παν' στ' άλογο να τον πάει στο άλλο το χωριό, φτάνει εδώ στο ρέμα πίσω, ήταν τον Απρίλη- Μάη μήνα, άνοιγαν τα δέντρα και τα κλαδιά κι είχε μια μυρωδιά, ωραία μυρωδιά, λουλούδια μοσχοβολούσε, καλά λέει: « εδώ που είμαστε;» λέει « αυτό θα το πούμε Μοσχοπόταμος» επειδής μοσχοβολούσε ο τόπος από τα δέντρα και τα λουλούδια και από τότε και δώθε σιγά-σιγά πήραμε το όνομα ».(Τσιτσιώνης Θεόδωρος., 2004).

ΜΗΤΡΩΑ

Μεγάλο πρόβλημα αντιμετώπισε το χωριό ως προς την καταχώρηση των κατοίκων σε μητρώα αφού μια σειρά αρνητικών γεγονότων απέτρεψε ή δυσχέραινε αυτήν την καταγραφή με τις ανάλογες επιπτώσεις. Το 1942-'43 παρουσιάστηκαν στο χωριό 14 άτομα με εθνικό, όπως έλεγαν, σκοπό και δημιούργησαν ένα σώμα ανταρτών για να ενοχλούν τους Γερμανούς: « Οι Γερμανοί βρήκαν μέσα {στο σχολείο} κάποια πολεμοφόδια από τους αντάρτες και για αυτό το λόγο, το' κάψαν, δηλαδή το θεώρησαν έδρα ανταρτών και μέσα στο σχολείο ό,τι υπήρχε κάηκε και μαζί με αυτό κάηκε και το αρχείο, δημοτολόγια, μητρώα αρρένων κ.τ.λ, όλα έγιναν στάχτη, και τα ξαναέγραψαν μετά το 50 που άρχισε να λειτουργεί η κοινότητα, ο γραμματέας που ήταν τότε έγραφε ό,τι στοιχεία τον έδινε ο καθένας » (Κατσάρας Ε., 2004), «Όλα αυτά κάηκαν και μετά είχαμε και τον Βρούζο τον γραμματέα, καθότανε πόσα παιδιά έχει ο τάδε, παράδειγμα ο πατέρας μου 8, ανά 3, χρόνια τάκα-τάκα-τάκα τα' γράφε. Πόσα είχε ο άλλος 7,; ανά 3 πάλι » (Οικονόμου., 2004). «Οι περισσότερες οι μεγάλες γυναίκες τότε δεν θυμόνταν πότε γεννούσαν τα παιδιά, άλλη το έγραφε στο μπασούλο, την ημερομηνία άλλη δεν το' γράφε και το' γράφε κατά προσέγγιση και γι' αυτό δημιουργούνταν και πολλά προβλήματα με τις συνταξιοδοτήσεις, δηλαδή η μεγαλύτερη αδερφή πήρε πιο αργά σύνταξη από την μικρότερη » (Κατσάρας Ε., 2004).

Όχι μόνο η ημερομηνία ήταν γραμμένη διαφορετικά αλλά ήταν σύνηθές ο δημότης να είναι γραμμένος με παραπάνω από μια ημερομηνίες γέννησης. «είχα 3 ημερομηνίες γεννήσεως: 20/5, κανονικά είναι 30/1, των τριών ιεραρχών. Με είχαν 20/5 στη μερίδα του πατέρα μου τώρα είμαι 13/10 το τελικό. Αληθινό δεν είναι, αλλά με αυτό ζω τώρα, αυτό είναι στα χαρτιά » (Οικονόμου.,2004).

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Οι κάτοικοι στην προσπάθειά τους για επιβίωση ήρθαν επίσης

αντι
μέτω
ποι
με
την
ανυ

παρξία περασμάτων που θα τους συνέδεαν με γειτονικές περιοχές και αυτή η έλλειψη περασμάτων καθιστούσε αδύνατη την πρόσβαση προς το χωριό: « ήταν χάλια το χωριό δεν είχαμε δρόμο, να περάσουμε όλα πήγαινα με τα ζώα, τα αυτοκίνητα δεν μπορούσαν να περάσουν... είδαμε και επάθαμε να ανοίξουμε λίγο τις δρόμοι » (Τάκος., 2004), « ο Βεργιόδρομος ήταν ένας δρόμος, μονοπάτι που λέμε, που πήγαινες με ζώα, εδώ πίσω είναι και πήγαιναν στην Βέργοια τότε, γιατί η Κατερίνη δεν ήταν, η Βέργοια ήταν πιο παλιά πόλη », (Κατσάρας Δ., 2004).

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Ο Μοσχοποτάμος υπήρξε τόπος διαφυγής πολλών ανθρώπων, κατά κύριο λόγο, κτηνοτρόφων, οι οποίοι είτε διέμεναν εκεί είτε μετανάστευαν, και πιο συγκεκριμένα στην Αμερική : « τους κυνηγούσαν οι Τούρκοι τότε κι οι κλέφτες και πού να πάν κι η Κατερίνη κάμπος ήταν τότε », (Τσιτσιώνης Δ., 2004), « και μαζεύτηκαν πολλοί κουπατσαραίοι*, γιατί, επί Τουρκίας, είχαν πολλά πρόβατα και εδώ είχε πολύ νερό, όλοι με πρόβατα ήταν τότε, ο καθένας εδώ ήταν από τους Τούρκοι, έφαζε μέρος να μην τον κυνηγούν οι Τούρκοι και έτσι μεγάλωσε και το χωριό, εδώ δεν μας φτάνουν οι Τούρκοι, γιατί 400 χρόνια ήταν εδώ οι Τούρκοι δεν ήταν 1 ή 2» (Τάκος., 2004), « μιλάμε από το 1800 μέχρι το 1922 που έφυγαν οι Τούρκοι από' δω απ' την Μακεδονία, και τότε έφευγαν κρυφά από εδώ να περάσουν να πηγαίνουν στην Αμερική, όπως ο δικός μου ο παππούς τότες » (Κατσάρας Δ., 2004).

Ο κυριότερος προορισμός των κατοίκων του Μοσχοποτάμου και των γύρω περιοχών οι οποίοι πάσχιζαν να ξεφύγουν από τους Τούρκους ήταν η

Αμερική η οποία βοήθησε πολλούς να ανακάμψουν οικονομικά ενώ για άλλους αυτή η μετανάστευση απέβη άκαρπη, και στις δυο περιπτώσεις όμως έκδηλος ήταν ο θαυμασμός για αυτήν την απέραντη ήπειρο. «Έφευγαν Αμερική, έκαναν χαρτιά, και ήρθε και ένας απ' την Σκουτέρνα για να φύγουν μαζί με τον παππού τον Θεοδόση για την Αμερική και ήταν ξυπόλητος! ... Έστειλαν γράμματα τότε να πουν τα νέα τι είδαν στην Αμερική, έλεγε ο άλλος στο γράμμα: « τι να σε πω ρε ξάδερφε σαράντα παρτιμέντα κι από 'ψλά περνάει το τρένο ». Δηλαδή ήταν σαράντα όροφοι και έβλεπαν το ανσασέρ και το περνούσαν για τρένο» (Χατζηγιάννη Ειρήνη.,2004) «Εγώ γίνηκα το 14, μπροσύτερα είχε πάει. Ο πατέρας μου είχε κάσει 2 χρόνια στην Αμερική αλλά δεν έβγαζαν λεφτά τότε, λίγοι έβγαζαν λεφτά. Έκατσαν πολλοί λίγοι εκεί στην Αμερική. Έκατσε ο παππούς ο Μπαρτομιλής, 4-5 έκατσαν εκεί και πέθαναν όλοι εκεί. Οι άλλοι ήρθαν όλοι, ε, πάνε καν κάμποσοι και 'λέγαν ψέματα ότι βγάζουν και πολλά λεφτά. Μας έλεγε ο πατέρας μου τότε πως πούλησε τα βόδια κι απόμκει η μάνα μ' με δυο παιδιά. Έφευγαν για να βγάλουν πολλά λεφτά γιατί ζούσαν με τα χωράφια, με σάρι και καλαμπόκι. Ήταν ο κόσμος τότε φτωχοί αλλά 'ξεξ άλλοι βοσκούσαν γίδια άλλοι γουρούνια και 'λέγαν η Αμερική βγάζν' πολλά λεφτά κι όσο παέναν και τίποτα δεν έβγαζαν. Και τα πουλούσαν όλα τότε ο κόσμος για να πάν' κι ερχόταν πίσω άδειοι, δυο μήνες με το πλοίο μέσα στη θάλασσα. Δυο να παν' και δυο να έρθουν. Ούτε αεροπλάνα ήταν τότε ούτε τίποτα» (Τζουμέρκα Ε., 2004).

ΚΛΕΦΤΕΣ

Απόρροια όλων αυτών των γεγονότων τα οποία διαδραματίστηκαν κατά την διάρκεια της Τουρκικής κατοχής η οποία διήρκησε τέσσερις αιώνες, είναι η πληθώρα των ιστοριών για κλέφτες και τα κλέφτικα τραγούδια πιο συγκεκριμένα. Η ιστορία του παρακάτω τραγουδιού έχει την ρίζα του γύρω στα 1907-8. Κατά την εποχή εκείνη στην περιοχή υπήρχε από τους κλέφτες μια ξεχωριστή οργανωμένη ομάδα η οποία λεγόταν «παγάνα» με αρχηγό τον Νικόλαο Ιωάν. Δάφνη. Όσες φορές παρουσιαζόταν ανάγκη να έρθει ένας απεσταλμένος με το αρχηγείο του Λιτοχώρου, ο αρχηγός της παγάνας έστελνε τον σύνδεσμό του που λέγονταν Νταλαμήτρος. Αυτός, πηγαίνοντας προς το Λιτόχωρο, δεν παρέλειπε να περάσει από την Βροντού για να χαιρετήσει την «δόλια» την αγάπη και να της δώσει θάρρος και κουράγιο.

Κλέφτικα ονομάζονται τα δημοτικά τραγούδια που έχουν για θέμα τους τη ζωή, τα κατορθώματα, την γενναιότητα και τις άλλες αρετές των κλεφτών και των αρματολών. Πρόκειται για ηρωικά τραγούδια, γεννήματα των επαναστατημένων χρόνων της Τουρκοκρατίας.

*Νικόλα κι όταν το στελνες
αυτό το παλικάρι
να κάμει ντε βρε στο χωριό
ντε βρε στα βιλαέτια*

*κάτω στους Βρόντους κατέβαινε
στη δόλια την αγάπη
πως εις αγάπη πως περνάς
και πως καιρό διαβαίνεις;*

*καλά ειμ' εγώ καλά
καλά καιρό διαβαίνω
σα βάλω και σε θυμηθώ
σα βάλω με τον νου μου*

*σα θάλασσα ταράζομαι
σαν τον γιαλό κουνιούμαι.*

Άλλο τραγούδι το οποίο ανήκει στην ίδια κατηγορία με διαφορετικό όμως στίχο, είναι το ακόλουθο:

*Σαράντα παλικάρια κι όλα ανύπαντρα
κι όλα κλιψιά γυρεύουν
κι όλα λεβεντιά*

*κι παίρνουν ένα δρόμο
δρόμο να κρυφτούν
κι βρίσκουν ένα γέρο γεροντόβλαχου .*

*καλή σου μέρα γέρο
καλώς τα τα παιδιά*

άντε να πάμε γέρο να πάμε για κλεψιά.

*Δεν ημπορώ παιδιά μου γιατί γέρασα
Περάστε απ' τα μαντριά μου
κι απ' τα γίδια μου*

*πάρτε το γιο μου τον μικρότερο
που ξέρει τα λημέρια
που λημεριάζει.*

Άλλο ντόπιο επίσης, τραγούδι το οποίο ανήκει στην κατηγορία των κλέφτικων τραγουδιών και του οποίου οι στίχοι παραπέμπουν στην ιστορία του γεφυριού της Άρτας είναι το εξής:

*χίλιοι μαστόροι δούλευαν
και χίλια μαστουρούλια
ολημερούλα δούλευαν
κι αυτή το βράδυ χαλάει*

*πουλάκι πάει και έκατσε
μεσ' την δεξιά καμάρα
ούτε λαλούσε σαν πουλί
σαν τα άλλα τα πουλάκια*

*μόνο λαλούσε κι έλεγε ανθρωπινή λαλίτσα
μαστόροι μου τι δουλεύεται;
τι χάνεται τις μέρες;
δίχως θεμέλιο απ' άνθρωπο
θεμέλιο δεν στεριώνει*

*μήτε φτωχόν μήτε ορφανόν
με ξένο με διαβάτη
παρά του πρωτομάστορα την όμορφη γυναίκα*

το μαστορούλι έστειλε να πάνει να την φέρει

άιντε καλέ μαστόρισσα ο μάστορας σε θέλει
για πες μου μαστορούλι μου
για πες μου τι με θέλει;

αν είναι για καλό να αλλάξω και να έρθω
κι αν είναι για κακό να έρθω όπως είμαι
άιντε καλέ μαστόρισσα με τα καλά σου που' χεις

Ένα άλλο τραγούδι θέμα του οποίου είναι ίσως ο πιο ξακουστός κλέφτης της εποχής, ο Νταβέλης είναι και το ακόλουθο με τον ομώνυμο τίτλο:

ΝΤΑΒΕΛΗΣ

Οι κλέφτες μπαρμπερίζονταν
Νταβέλη Νταβέλη
και κόφτουν τα μαλλιά τους
άσπρους λαιμούς που έχουμε
και κατσαροί τσιαμπάδες*
Νταβέλη, Νταβέλη
τους κλέφτες τι τους θέλετε
και τους καπεταναίους
Νταβέλη, Νταβέλη

δεν σε θαρρούσα Όλυμπε
το Μάη να μας χιονίσει
το Μάη να ρίξεις τις βροχές
το θέρο το χαλάζι
να βρέξει του Γιώργου τ' άρματα
του Γιώργου τα σαπράζια*
που πέτρα πέτρα περπατεί
που πέτρα σε λιθάρι να βγάλει ο μαύρος τη βλογιά

-
παίρνω το ντουφεκάκι μου
έβρεχε και χιονίζει
και πάω στο κυνήγι
ας βρέξει κι ας χιονίσει
βρίσκω λαγό που έβοσκε
πέρδικα που λαλούσε
σκοπεύω ρίχνω στο λαγό
σκοτώνω την πέρδικα

-
λάμπουν τα χιόνια στα βουνά
κι ο ήλιος στα λαγκάδια
έτσι λάμπει κι η κλεφτουριά
κι οι Κολοκοτρωναίοι
πού χουν τα ασήμια τα πολλά
τις ασημένιες πάλες
καβάλα παν' στην εκκλησιά
καβάλα προσκυνούνε
καβάλα παίρνουν το αντίδωρο
απ' του παπά το χέρι

Οι κάτοικοι του χωριού δεν έχουν μόνο τραγούδια να θυμηθούν, αλλά έχουν και ιστορίες να διηγηθούν, μια από τις οποίες είναι έντονα χαραγμένη στη μνήμη τους. Αυτή η ιστορία έχει ως εξής:

« Πριν από εβδομήντα-πέντε χρόνια κάποιος εδώ στο Μοσχοπόταμο φύλαγε κλέφτες μέσα στο σπίτι. Από 'δω από' κει, μαθεύτηκε, ο κόσμος δεν το 'τρώγαν ανάλατο; Τους πρόδωσαν στην αστυνομία. Την ημέρα που βγήκε το απόσπασμα στο σπίτι, η νύφη από το σπίτι, την έλεγαν Μαρία, κατέβαινε την σκάλα. Κατ' είχε τα γκιούμια, πήγαινε να παρ' νερό, ήταν μακριά η βρύση, ε, εκείνη την ώρα, μόλις είδε το απόσπασμα, πηγαίνει αφήνει τα γκιούμια κι αρπάζ' ξύλα, δικαιολογία ότι να πάει ξύλα μέσα, πήγε και τους ειδοποίησε ότι έρχεται το απόσπασμα, λέει τον πεθερό της. Ύστερα, ο ανθυπομήναρχος μπήκε μέσα και λέει: 'έχεις κλέφτες μέσα στο σπίτι'; Όχι δεν έχω κανέναν. Λέει: 'θα κατέβουμε κάτ' να κοιτάξουμε'. Τον

κλέφτη τον είχε πει κι ήταν έτοιμος. Με δυο, με τρία σκαλιά που κατέβαινε, φωτιά από χαμλά, τον σκότωσαν τον ανθυπομοίραρχο. Ο κλέφτης βγήκ' έξω ανέβκε στ' άλογο κι έφυγε σαν κύριος αφού ο κόσμος φοβόταν δεν έλεγε τίποτα. Μετά, ύστερα τους πήραν όμηρους (η αστυνομία), αυτόν τον Παπαδημητρογιάν', την γυναίκα τ' , το Βασίλη, την Μαρία. Τους πήραν κάτ', κι, όταν ήρθε η ώρα να γίνει το δικαστήριο, η μάνα απ' τον μοίραρχο φωνάζει 'την Μαρία θα δικάσι'. Επειδή τους πρόδωσε, κατάλαβες; Πήγε μέσα και το ... αλλά αυτοί ζήτησαν δυο –τρεις προέδρ' απ' τα χωριά να πάρν' γνώμη και ένας απ' το χωριό Μηλιά, εκείνος είπε : 'οι νύφες στα χωριά είναι όπως οι υπηρέτριες', και μετά δίκασαν τον πεθερό της εις θάνατο και τον εκτέλεσαν κιόλας. Τον εκτέλεσαν στο πάρκο, τον πήγαιναν μέρα- μεσημέρι διαβάζοντας οι παπάδες και τον εκτέλεσαν στα πέντε μέτρα. Αυτοί οι κλέφτες ήταν από δω απ' τον Μπαμπάνη και τον Γιανγκούλα κι συμαζεύκε κι άλλη παρέα, αλλά τους είχαν αποκηρύξει τότε ήταν αποκηρυγμένοι και τους πρόδωσαν κι πήραν τσ ' παράδες, κατά παν' κατά τη Βροντού. Τους πήραν τα κεφάλια (η αστυνομία), του Γιανγκούλα, του Μπαμπάνη αυτού εκεί ποιοι ήταν και τα είχαν σε ξύλα και τα γυρνούσαν μέσα στην Κατερίν'. Τα είδε η αδερφή της μάνας μ', ήταν και μικρό το κορίτσι για φαντάσου τώρα, δε συνερχότανε τόσο πολύ ».

(Ανώνυμη μαρτυρία, ο πληροφορητής δεν θέλησε να αποκαλύψει το όνομα του).

ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Με το πέρασμα των χρόνων ωστόσο, φαίνεται επιφανειακά ίσως ότι οι πληγές των κατοίκων κάπως επουλώθηκαν, κάτι στο οποίο συνέβαλε καθοριστικά ο μεγάλος αριθμός των γεννήσεων, και η χαρά και η ζωντάνια με την οποία αυτά τα παιδιά γέμισαν το χωριό. Η αλματώδης αύξηση του πληθυσμού του χωριού διαφαίνεται επίσης και από την λειτουργία του σχολείου το οποίο κατά τα έτη πριν την κήρυξη του πολέμου αριθμούσε 200 παιδιά: «...τότε ήταν εξατάξιο το σχολείο και είχε 200 παιδιά. Που ήμαν εγώ είχαμε 150 παιδιά εκείνη την ηλικία τότε και παραπάνω » (Κατσάρας Δ., 2004), « το σχολείο τότε που ήμαν εγώ μικρός, σε μικρές τάξεις δεν μας χωρούσε το προαύλιο που είναι σήμερα και το βλέπουμε μεγάλο. Εμάς τα μικρά δεν μας άφηναν να βγούμε γιατί θα μας πατούσαν οι μεγάλοι, ήταν όπως είναι δηλαδή τα ψάρια στα σαρδελοκούτια » (Κατσάρας Ε., 2004). Αυτή όμως η ακμή του

χωριού η οποία αντικατοπτριζόταν και στην λειτουργία του σχολείου έμελλε να αμαυρωθεί από την έναρξη του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου: « *θυμάμαι την κήρυξη του πολέμου, γιατί έκανα μάθημα εκείνη την μέρα. Όταν έφευγε ο κόσμος, όταν έγινε η επιστράτευση γιατί ήμαν παρών και στο χορό που έγινε πριν ξεκινήσουν. Έγινε ένας χορός στο σχολείο που χόρεψαν αυτοί που πήγαιναν για φαντάροι, πρώτα χόρεψαν, γλέντησαν και μετά έφυγαν. Χόρεψαν εδώ μπροστά στο προαύλιο της εκκλησίας. Το '40 τον Οκτώβριο, την ημέρα της επιστράτευσης. Ήταν μεγάλο το χωριό, δεν ξέρω αλλά τότε πάνω από πεντακόσιοι, ίσως και χιλιάδα έφυγαν από 'δω* ». (Κατσάρας Ε., 2004).

Ως επακόλουθο του πολέμου ήταν η αναγκαστική διακοπή της φοίτησης των παιδιών στο σχολείο: « *Πήγα μέχρι την Τρίτη δημοτικού γιατί μας έπιασε ο πόλεμος. Ε μετά με τις δουλειές έμαθα να κάνω μια πράξη και να διαβάζω και να γράφω αλλά δεν ξέρω και πολλά πράγματα. Είναι πολλοί δεν είμαι μόνο εγώ είναι και άλλα παιδιά στην ηλικία μου είναι σχεδόν όλοι έτσι, λόγω πολέμου, βγήκαν εδώ έξω στα καλύβια στα χωράφια ως που τελείωσε ο πόλεμος, μετά μεγάλωσαν τα παιδιά* ». (Κατσάρας Δ, 2004).

Γραμματοδιδασκαλεία του Καζά Κατερίνης
(Στατιστ. Στοιχ. (1894 - 95) και του Σάρρου (1906))⁹⁸

- Αγ. Ιωάννη	1894 - 95, 1906
- Αγ. Δημητρίου	1894 - 95, 1906
- Βρωμερής	1894 - 95, 1906
- Βροντούς	1894 - 95, 1906
- Βουρλών	1894 - 95
- Δραΐτσας	1894 - 95, 1906
- Ελευθεροχωρίου	1906
- Ζιατζιάκου	1894 - 95, 1906
- Καρμιδίου	1906
- Καρύτσας	1894 - 95, 1906
- Καταχά	1906
- Κίτρους	1894 - 95, 1906
- Καρυών	1894 - 95, 1906
- Καστανιάς	1906
- Κοκκινοπλού	1894 - 95
- Κολουκοριού	1894 - 95, 1906
- Κουντουριώτισσας	1894 - 95, 1906
- Καλυβιών Κουντουριώτισσας	1906
- Κορινού	1894 - 95, 1906
- Λεπτοκαρυάς	1894 - 95, 1906
- Μαλαθριάς	1894 - 95, 1906
- Μικρής Μηλιάς	1906
- Μεγάλης Μηλιάς	1894 - 95, 1906
- Μούρτζανης	1906
- Παλιονέστανης	1906
- Παντελεήμονος	1894 - 95, 1906
- Πουλιάνας	1894 - 95, 1906

Σύμφωνα με τον πίνακα του Σάρου, το 1906, η εκπαιδευτική κατάσταση στον καζά Κατερίνης εμφανίζεται με 30 εκπαιδευτήρια (3 «αστικές σχολές»: Κατερίνης, Λιτοχώρου, Κολινδρού – 3 νηπειαγωγεία: στις ίδιες κομποπόλεις και 24 «γραμματοδιδασκαλεία»).

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΣΑΡΟΥ (1906)

ΤΟΠΟΣ	ΕΙΔΟΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ					ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΑΘΗΤΩΝ										ΠΙΘΑΝΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ		
	ΝΗΠΙΑΓΓ.	ΓΡΑΜ. ΔΙΑ.	ΑΡ.	ΠΑΡ.	ΑΣΤ. ΣΧΟΛ.	ΕΓΓΡ. ΕΓΓΡ. ΑΣΤ. ΣΥΝΟΛΟ ΣΧΟΛ.	ΑΓΙΟ.	ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ	ΝΗΠΙΑ	ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ	ΒΑΣ. ΣΥΝΟΛΟ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΣΥΝΟΛΟ	ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ	ΣΥΝΟΛΟ	
Κατερίνη	1				1	442	297	90	175	122	145	85	60	316	182	4	2	6
Κολινδρός	1				1	470	340	57	216	124	130					4	2	6
Λιτόχωρο	[1]				1										[4]	[2]	[6]	
Λιβάνοβο					1	51			37	14			16	14	1		1	
Καταχάς		1													1		1	
Αγ. Ιωάννης		1													1		1	
Δράνιστα		1															1	
Καρίτσα		1															1	
Σκοτίνα		1															1	
[Λεπτοκαρυά]		1															1	
Βρομερή (Καλλιθέα)		1															1	
Σκουτέρια (Ελάτοχωρο)		1															1	
Βροντού		1															1	
Ζιαζιάκον (Λόφος)		1															1	
Σπι-Στουπί (Νέα Έρεσος)		1															1	
Παλιονέστανη		1															1	
Κολοκούρι (Σβορώνος)		1															1	
Μούρτζανη (Ρυάκια)		1															1	
Πριάζα-Βρυάζα (Βρύση)		1															1	
Καστανιά		1															1	
Κεραμίδι		1															1	
Μηλιά Μεγάλη		1															1	
Μηλιά Μικρή		1															1	
Κορινός		1															1	
Ελευθεροχώριον		1															1	
Χράνη		1															1	
Κουντουριώτισσα		1															1	
Καλιβία Κουντουρ		1															1	
Καλιβία Λιβαν		1															1	

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ (1894 - 1895)

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΚΑΖΑ ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ

ΠΟΛΕΙΣ	ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΑΣΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ			ΓΡΑΜΜΑΤΟ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ			ΠΑΡΘΕΝΑΓΩΓΕΙΑ ΝΗΠΙΑΓΩΓΕΙΑ			ΣΥΝΟΛΟ			ΕΤΗΣΙΑ ΔΑΠΑΝΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ
	ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ	ΜΑΘΗΤΩΝ	ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ	ΜΑΘΗΤΩΝ	ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ	ΜΑΘΗΤΩΝ	ΣΧΟΛΕΙΩΝ	ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΩΝ	ΜΑΘΗΤΩΝ	
1. Αγ. Ιωάννης				1	1	22				1	1	22	115
2. Αγ. Δημήτριος				1	1	42				1	1	42	411
3. Βραμερή	1	2	145				1	1	158	2	3	303	2852
4. Βροντού				1	1	15				1	1	15	138
5. Βουρλάς				1	1	15				1	1	15	230
6. Δραϊτσα	1	1	38							1	1	38	230
7. Ζιατζιάκον			1	2	132					1	2	132	1380
8. Καρύτσα			1	1	22					1	1	22	145
9. Κατερίνη	1	1	18							1	1	18	476
10. Κίτρος	1	1	58							1	1	58	230
11. Καρυσί	1	1	55							1	1	55	480
12. Κοκινόπλός	1	2	112							1	2	112	920
13. Κολινδρός	1	3	125				1	1	90	2	4	215	3450
14. Κουλουκούρι				1	1	25				1	1	25	210
15. Κουντουριώτισσα	1	1	30							1	1	30	299
16. Κορινός				1	1	15				1	1	15	184
17. Λεπτοκαρυά	1	1	62							1	1	62	322
18. Λιτόχωρον	1	4	285				1	1	220	2	5	505	4860
19. Μαλαθριά				1	1	25				1	1	25	280
20. Μηλιά				1	1	38				1	1	38	345
21. Παντελεήμον	1	1	36							1	1	36	184
22. Πουλιάνα				1	1	15				1	1	15	184
23. Σιέλον				1	1	20				1	1	20	345
24. Σκότινα				1	1	25				1	1	25	230
25. Στουπί	1	1	60				1	1	55	2	2	115	460
26. Συκαμηνιά				1	1	15				1	1	15	184
27. Τουσλέτσα				1	1	15				1	1	15	276

ΚΑΤΟΧΗ

Κύριο μέλημα των κατοχικών δυνάμεων φαινόταν ότι ήταν επίσης η εξάλειψη οποιουδήποτε αντάρτικου στοιχείου: « οι Γερμανοί όταν ήρθαν εδώ και χτύπησαν ρώτησαν ποιοι είναι οι αντάρτες, πήγαν και τους κάψαν τα σπίτια. Θυμάμαι πήγαν να κάψουν του Μιχοβασίλη το σπίτι τότε, κάνουν έρευνα πρώτα μέσα και βρήκαν ένα φλαστερό*. Φλαστερό που κάνουν τις λειτουργίες, και από κάτω έχει λατινικά γράμματα. Ο Γερμανός ο αξιωματικός μόλις διάβασε τα λατινικά « νιξ παντίτ κριστιάνο» όχι δεν θα το κάψουμε το σπίτι. Η Λεμονιά η Βασήλαινα είχε το φλαστερό στο σεντούκι και γλίτωσε το σπίτι » (Τάκος., 2004).

Ο ανταρτοπόλεμος ο οποίος ακολούθησε την ναζιστική κατοχή εξάντλησε και εξαθλίωσε τους κατοίκους του χωριού αφήνοντας τα σημάδια του ανεξίτηλα για πολλές γενιές. Οι μαρτυρίες των κατοίκων για την ένταση των βιαιοπραγιών είναι συγκλονιστικές και καταδεικνύουν την ωμότητα των πράξεων: « Όταν ήταν το χωριό μας η Κατερίνη δεν ήταν τίποτα τότε, ούτε σπίτια δεν ήταν τώρα γίνηκαν όλα. Τότε τράβξάμε πολλά με τα αντάρτικά, σκότωσαν τον αδερφό μου, σκότωσαν πολλούς. Αυτού χαμλότερα από κείθε τον σκότωσαν μια μέρα τον αδερφό μου. Ήταν αρραβωνιασμένος και την Κυριακή τα Χριστούγεννα τον σκότωσαν και τα Φώτα παντρεύονταν. Ήταν έξυπνος ο αδερφός μου πολύ έξυπνος και χώνονταν και φοβόνταν μην γυρίσει τον κόσμο και δεν βγουν οι κομμουνιστές, και τον σκότωσαν και τον Αντώνη τον Βαρούτα και τον παππού τον Τακοβαγγέλη.

Στα 22 χρόνια ήταν, και παιδί λεβέντης!. Απ' τους αντάρτες ο κόσμος φοβήθηκαν και δεν ήταν κανένας να τον παραχώσουν. Ο πατέρας μου τον είδε όταν τον έπαιρναν αλλά νόμισε ότι δεν θα τον σκοτώσουν αλλά τον σκότωσαν. Και έρχεται ο πατέρας μ' σπίτι και μας λέει μια κουβέντα: “ δεν θα κλάψετε κανένας, το χατίρι δεν θα τους κάνετε αυτούς”, εγώ έκατσα να σμάσω τα αίματα που ήταν, γιατί έβγαιναν απ' όλες τις μεριές. Τον πήραν τις κάλτσες, τον πήραν τα σκφούνια. Τα 'χε απ' την αρραβωνιαστικιά τα' με κέντημα με τέτοια, ήθελαν να τον πάρουν και την κιλότα αλλά ήταν τρύπια κι από μπροστά κι από πίσω, να τα βγάλουν όλα. Δεν ξέρω τώρα παλτό είχε; Τα 'παιρναν αυτοί όλα και τα βαναν αυτοί. Οι Γερμανοί έκαψαν σπίτια ορισμένα απ' αυτούς που φύλαγαν τους αντάρτες. Δεν ξέρω, 20 σπίτια 'κάψαν. Το χωριό το 'κάψαν οι

αντάρτες όλο, δεν άφκαν ούτε πέτρες δεν απόμκαν και έφυγαν ο κόσμος όλος σκόρπισαν» (Τζουμέρκα Ευθαλία., 2004).

Ο Μοσχοπόταμος αποτέλεσε κεφαλοχώρι και σημαντικό κομβικό σημείο αναφοράς προτού δημιουργηθούν καν μεγάλες πόλεις όπως η Κατερίνη η οποία είναι και η πρωτεύουσα του νομού Πιερίας: «στον πόλεμο πρώτα εδώ ήταν ο κόσμος και με τους αντάρτες έφυγε ο κόσμος. Μπορώ να σου πω ήταν 1000 και παραπάν' σπίτια» (Τζουμέρκα Ε., 2004).

Όπως προκύπτει από μαρτυρίες των κατοίκων οι καταστροφές και το κάψιμο του χωριού αποδίδονται στους αντάρτες: « το χωριό το 'κάψαν το '43, 'κάψαν καμιά 15 σπίτια οι Γερμανοί, από αυτούς που είχαμε φύγει τα κάψανε οι αντάρτες, τα υπόλοιπα 250 που θα ήταν έβαλαν αυτοί προσωπικό και τα 'κάψαν οι αντάρτες, γιατί; ούτε και αυτοί 'ξέραν. Είχαν δήθεν υπαρχηγείο. Σου 'λεγαν «βγάλ' τα πράματα» εξαναγκαζόσουν εσύ τα 'βγανες και τα δωνες φωτιά ». (Τάκος., 2004).

Η αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων δεν έφερε αυτόματα την αναμενόμενη ηρεμία. Οι αθρόες μετακινήσεις πληθυσμών προς την Ανατολική Ευρώπη ήταν κάτι το οποίο εκτός από μακροχρόνια κατάσταση

επέφερε και δραματική αλλοίωση της σύνθεσης των οικογενειών : «Αυτοί έφυγαν στα βουνά, ήρθαν οι αντάρτες χτύπησαν στο χωριό και τα παιδιά ήταν μαζεμένα στον Αι Απόστολο. Αλλά εμείς νομζαμε επειδή η πατέρας μ' ήταν έξω (Τσεχία) δεν κινδυνεύει (ο γιος). Και αυτά τα παλιοτόμαρα ήρθαν και το είχαν το όνομα γραμμένο, κι τι είχε; 17 χρονώ ήταν. Τον πήραν με το ζόρι δεν μπορούσι να πει κουβέντα το '47 '48 θα' χε μπει, και τον φυγάδευσαν απάν αυτού, τραυματίσκι κι τον πέρασαν μεσ' την Αλβανία, εκεί τις περνούσαν όλοι

όσοι ήταν άρρωστοι ή τραυματισμένοι είχαν ξέρω' γω τι. Και μια μέρα έτυχε ένα πολύ κάθαρμο και του λέει: « εσύ να περάσ' πίσω » εδώ που ήταν οι αντάρτες, και του λέει ένας άλλος: « που θα το στείλσ' το παιδί ρε, το πόδι δεν το βλέπσ' που' ναι τούρβο*; Και τον άφησαν εκεί και

μετά άλλοι έπαιρναν καράβια, αλλ' στη Ρωσία αλλ' στα πιο κοντινά κράτη. Τον αδερφό μ' τον πάν' στη Ρωσία, τον πατέρα μ' τον πάν' στ' Τσεχοσλοβακία, γκρουπ τους έπαιρναν. Και εκεί ο αδερφός μ' ήταν νέος και σπούδαζαν μαζί με Ρωσίδα πολύ όμορφη αλλά λύξα, την παντρεύφεκε, έκαναν δυο αγόρια, τον έδεσε τον αδερφό μ' δεν μπορούσι να φύγει με τίποτα. Μετά παντρεύφκαν κι αυτά πήραν Ρωσίδες, έκαναν κι από δυο παιδιά. Μετά ήθελαν να 'ρθουν εδώ ο αδερφός δεν πρόλαβι έπαθι έμφραγμα κι πέθανε το 97 ». (Τσιτσιώνη Ελευθερία., 2004).

Η μετακίνηση του πληθυσμού του χωριού προς το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου κατέστη αναγκαστική λόγω των ζημιών που προκλήθηκαν στο χωριό, και επέφερε αναγκαστικά μέτρα τα

οποία έθεσε σε εφαρμογή το τότε Ελληνικό κράτος για την αποκατάσταση των πληγέντων. «Είχαν κατέβει οι γονείς μου από τον Μοσχοπόταμο τους είχαν 'κάψει το καλύβι το '45. Αφού σε λέει η γιαγιά η Σοφία: "είχα το Νίκο στο καλύβι και είχα και ένα φούρνο και έψηνα το ψωμί. Εκεί που έψηνα το ψωμί οι σφαίρες έπεφταν παφ, παφ, παφ γύρω- γύρω και γω δεν καταλάβαινα. Τις κοιτάζα" και λέει ο θείος ο Μήτσος : "άρε Σοφία, έλα δω ρε κάτω, θα σε σκοτώσουν, σφαίρες είναι". Αυτός την έσωσε τη ζωή » (Χατζηγιάννη Ε.,2004).

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Όσον αφορά την επαγγελματική ενασχόληση των κατοίκων του χωριού, αυτό κατά κύριο λόγο είναι η κτηνοτροφία. Οι κτηνοτρόφοι ενίοτε έπρεπε να εκτελούν και χρέη κτηνιάτρου ώστε να γιατρέψουν τα ζώα τους: « Εγώ είμι πρακτικός σε πολλά, έχω κάνει ζώα, και βόδια που σπάζανε τα πόδια , του θείου ιδώ η προβατίνα είχι βγάλι του ποδάρι απ' τον πισινό που ούτ' πισινό που ούτ' γώ ήμαν ειδικός το 'βαλα σθέση και του δένου μια φουρά » (Τσιτσιώνης Δ.,

2004) « Κουδούνι λέγετε εκείνο που είναι στρογγυλό, το κυπρί* είναι εκείνο το κίτρινο μπρούτζινο που είναι, εκείνο το λέμε κυπρί. Το κουδούνι είναι το

άλλο το στρογγυλο, εκείνο είναι χαλκός. Όλα κουδούνια τα λεν αλλά εμείς τα' χαμε ξεχωριστά το ένα με το άλλο. Κουδούνι εννοούμε το στρογγυλό που εβάναμε στα πρόβατα, το κυπρί το εβάναμε στα γίδια, στις κασίκες έχουμε την τράκα*. Τράκα είναι το πλακέ. Έχουμε τρία σχέδια κουδούνια. Κυπρί, τράκα και κουδούνι, κάθε ένα έχει τον ήχο του. Τράκα φορούσαμε στα πρόβατα αλλά τα μικρά. Τις μεγάλες τις φορούσαμε στα γελάδια, στα βόδια χτυπούσε δυνατά να ακούγεται από μακριά » (Κατσάρας Δ., 2004).

Πολλές φορές προς το τέλος της ημέρας κοντά στους αγρότες προστίθονταν και οι κτηνοτρόφοι γεγονός που ζωντάνευαν ιδιαίτερα τον τόπο.

«Αρματιάσαμε τα καπνά, ερχόταν το απόγευμα οι πλαγιές γέμιζαν από κοπάδια πρόβατα. Πολλοί τσομπάνηδες» (Χατζηγιάννη Ε., 2004).

Αμέτρητες είναι οι ιστορίες από τη ζωή των κτηνοτρόφων της περιοχής και ιδιαίτερα από την εκμετάλλευση την οποία κατά καιρούς υφίσταντο κάποιοι νεαρής ηλικίας τσομπάνηδες από τους μεγαλύτερους τους, « είχαμε κι έναν παππού τσοπάνο εκείνος ήταν πολύ πονηρός, αμακατζής*... πήγαινε στα παιδιά :

- τι κάνεις παλικάρη;
- καλά μπάρμπα.
- Μωρ' δεν αισθάνομαι καλά το στομάχι μ' σήμερα, μήπως έχεις λίγο ξινόγαλο;
- Έχω μπάρμπα, έχω, έχω.
- Βάλε με λίγο.
- Έχεις πιάτο; (το πιάτο το λέγαν μισούρι).
- Έχεις καλό μ' ψωμί;
- Έχω μπάρμπα.

Αυτός ο πονηρός έπαιρνε ένα κιλό γιατί ήταν μεγάλο το μισούρι.

- τρίψε καλό μ' και λίγο ψωμί. Αι λίγο ακόμα.
- Λίγο, λίγο το' τρωγε το καρβέλι από τον τσοπάνο.
- α! ρίξε καλό μ' (γάλα)
- τον έπιανε την κουβέντα
- πήγες καλό μ' στο Βόλο;
- Δεν πήγα μπάρμπα.
- Α! ωραία πόλη ο Βόλος, κι Αθήνα ωραία πόλη η Αθήνα.

Ξεχνιόταν το παιδαρέλι με το Βόλο και μ' αυτά, άδειαζε το ξινόγαλο. (Χατζηγιάννη Ε., 2004).

Ταυτόχρονα με την κτηνοτροφία ένας τομέας που είναι εξίσου σημαντικός είναι η γεωργία: « αγρότες είχαν και την κτηνοτροφία παλιότερα αλλά τώρα λίγοι είναι » (Τάκος Ε., 2004) « Μετά εμάθαμε με τις δουλειές, χωράφια, καπνά, καλαμπόκια, σιτάρια, κτηνοτροφία » (Κατσάρας Δ., 2004).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο αυτοσχέδιες κατασκευές ήταν ικανές να θέσουν τον μύλο σε λειτουργία: « Οι μυλονόπετρες εδώ πίσω και ο κάθε μύλο είχι 500 οκάδες και παραπάν' μια μυλονόπετρε και μ' ένα τέχνασμα ο μυλωνάς με δυο ξυλαράκια τέτοια στρογγυλά την γυρνούσ' ανάποδα, τη χάραζ' που λέμι για να... τρώγοντας η πέτρα... δούλευε- δούλευε τρώγονταν αφού χαράζονταν έκανε κρακ έβανε δυο ξυλαράκια με τρόπο τακ η

πέτρα τ' ανάσκελα εκεί που 'ταν τ' αμπρούμυτα και το γυρνούσε στη θέση » (Τσιτσιώνης Δ., 2004).

Η καλλιέργεια της γης ήταν ίσως η κυριότερη ασχολία των κατοίκων του Μοσχοποτάμου μιας και το κόστος για την παρασκευή της σοδειάς ήταν ιδιαίτερα χαμηλό και η ποιότητα του χώματος ήταν άριστη: *« Μας είχε δώσει της μάνας μου ο πατέρας που είχε πάει τότε μετανάστης στην Αμερική, ότι οικονομίες είχε κάνει ήρθε και πήρε γύρω στα 70 στρέμματα χωράφια, και μας έδωσε και μας 17 στρέμματα στον Παράμερο. Αυτού τώρα βάζαμε καπνά εμείς από το '49 – '50 μείναμε εκεί μέχρι το '62, και βγάζαμε πολύ καλά καπνά. Τα χωράφια ήταν τέτοια τα έλεγαν ρεβένια*. Το χώμα ήταν τόσο καλό, ρεβένι, που μπορούσε να ευδοκιμήσει το καλύτερο καπνό» (Χατζηγιάννη Ε.,2004).*

ΝΟΟΤΡΟΠΙΑ- ΘΕΣΗ ΤΗΣ ΓΥΝΑΙΚΑΣ

Η εποχή εκείνη χαρακτηριζόταν επίσης από το μεγάλο χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στα δυο φύλα και την δυσανάλογη εργασία που καλούνταν να προσφέρει αδιαμαρτύρητα η γυναίκα σε σχέση με τις ελάχιστες υποχρεώσεις του άντρα: *«Οι χωριανές ερχόταν πρωί-πρωί και δούλευαν χαράματα. Καμιά φορά δεν τολμούσε η γυναίκα να του πει: “σήκω θα πάμε για σπάσιμο” , δερβέναγας ο άντρας. Μόλις σηκωνόταν ο ήλιος έφτανε αυτός καβάλα να φορτώσει τα τσούλια*. Τα τσούλια ήταν τετράγωνα- λινάτσες κι έβαζες μέσα τα σπασμένα τα φύλλα, τις τάπες και τα φόρτωναν στο μουλάρι και τα πήγαιναν. Μόλις έπεφτε ο ήλιος αυτές πάλι κατά το χωριό» (Χατζηγιάννη Ε.,2004).*

Η θέση της γυναίκας στην τότε κοινωνία του χωριού δεν ήταν απλώς υποδεέστερη αλλά η γυναίκα δεν είχε την παραμικρή αξία: *« οι γυναίκες παλιά δεν είχαν κορίτσι μου καμιά προτεραιότητα οι γυναίκες ήταν σαν σκλάβες παλιά όλο πίσω, καμιά γυναίκα μπροστά στην εκκλησία δεν πήγαινε όλο πίσω παντού πίσω. Να μην μιλής με κανέναν, να μην καλημερής κανέναν, ήταν αυτό» (Οικονόμου Ε., 2004).*

Τα πρώτα συγκοινωνιακά μέσα ελάφρωσαν σε μεγάλο βαθμό τους κατοίκους και ιδιαίτερα τις γυναίκες από τις μεγάλες αποστάσεις που διήνυαν με τα πόδια κάτι όμως που δεν τις εμπόδιζε να είναι πάντα κομψές και περιποιημένες. *«Ήταν πολύ υποτιμητικό να ανέβει αυτή στο άλογο και να περπατήσει ο μπάρμπα... όμορφες γυναίκες, ρούσες με κόκκινα μαλλιά, κάτι*

κοτσίδες είχαν να σαν το χέρι χοντρές!. Με τα μαντήλια τους, τις φούστες τους τα κοσμήματα τους, έβαζαν χάντρες και τα λέγαν μπιλιτζίκια* και τσούπου, τσούπου περπατούσαν. Ήταν γύρω στα 20 χιλιόμετρα. Πώς να τα περπατήσει η γυναίκα; Καμιά φορά γύριζε ο άντρας να δει ακολουθεί η γυναίκα; Και την έλεγε: -άντε μωρή περπάτα

-ε βρε! δεν μπορώ, απόστασα

- άιντε δεν έχεις ανάγκη,

και δεν μιλούσε η καημένη την δεχόταν την μοίρα της ότι ο άντρας έπρεπε να είναι στο μουλάρι κι αυτή να περπατάει. Το καλοκαίρι τα πόδια ήταν μέσα στη σκόνη, το χειμώνα ήταν μέσα στη λάσπη. Μετά καλυτέρευαν τα πράγματα, θυμάμαι ήταν ένα Τσιρογιάννης, σαν όνειρο τον θυμάμαι. Ένας ωραίος άντρας και έξυπνος, πολύ έξυπνος. Ήταν ένα ανατρεπόμενο, αυτά που κουβαλούν τα χαλίκια το πήρε και το χε κάνει και σκεπή μ' ένα πανί από πάνω και με βέργες και να έβρεχε δηλαδή δεν βρεχόσουν εσύ. Πήγαινε εδώ στο καφενείο που σύχναζαν οι Μοσχοποταμίτες, οι Λαγοριανοί, τον πλήρωναν εισιτήριο και πήγαιναν στο χωριό. Ο καθένας έκανε τα ψώνια τ'. Εκείνη η πλατφόρμα απ' το ανατρεπόμενο του Τσιρογιάννη ήταν πίτα από κόσμο. Ντρουβάδες; Τι ήθελες; Πράσα; Μακαρόνια; Πίτα ήταν. Τα αδέρφια μου που ανέβηκαν όταν κατέβαιναν στα χωράφια μας ξερνούσαν. Τους έβγαине η ψυχή. Τουλάχιστον όμως δεν περπατούσαν οι γυναίκες » (Χατζηγιάννη Ε., 2004), «στολίζονταν αλλά όχι μπογιές και τέτοια, τόπι άμα έβλεπες γυναίκες!! Τώρα οι βαφές χαλούν τον άνθρωπο γιατί ίν' τεχνικά. Τόπι έτρωγαν οι άνθρωποι κρομμύδι αλλά αν χτυπούσ' το ένα μάγουλο έσκαζ' απ' τα άλλο. Τώρα είναι φαφουτιασμένος ο κόσμος (Τσιτσιώνης Δ., 2004).

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ

Πολλοί κάτοικοι πέρασαν από διάφορα επαγγέλματα χωρίς να ασχοληθούν με κάτι μεμονωμένα αλλά και ταυτόχρονα χωρίς να ειδικευτούν σε κάτι: « πρώτ' ξεκίνησα μαραγκός μετά άρχισα να χτίζω, έχτισα πολλά σπίτια εδώ και στην Κατερίνη, έχτισα και σοφάδες, τζάκια φτιάχνω και σοφάδες, τώρα είμαι συνταξιούχος » (Κατσάρας Δ., 2004). Άλλοι πάλι ασχολήθηκαν με το εμπόριο: «Τώρα τελευταία έγινα και μπακάλης 30 χρόνια » (Τάκος Ε., 2004). Άλλοι με τα κοινά: « μετά έκανα και πρόεδρος » (Κατσάρας Ε., 2004). Πολλές φορές βλέπουμε ότι το επάγγελμα είναι αυτό που καθορίζει τον τόπο διαμονής: « ο πατέρας μου ήρθε εδώ ως χρυσοχός,

έφτιαχνε τα παλιά αυτά τα κειμήλια τα χρυσαφικά που βάζουν αυτές τώρα και χορεύουνε. Τα στολίδια » (Οικονόμου Ε., 2004).

Η επαγγελματική ανάκαμψη των καλλιεργητών καπνού και η επακόλουθη ευμάρεια αναμενόταν να τερματιστεί σε συνδυασμό επίσης με την εμφάνιση του περονόσπορου. Το γεγονός ότι όχι μόνο τα καπνά τα οποία προσβλήθηκαν από τον περονόσπορο αλλά και τα αμπέλια τα οποία προσβλήθηκαν από ασθένεια δείχνει πως οι κάτοικοι σταδιακά απομακρυνόταν από τις κυριότερες καλλιέργειες τους οι οποίες υπήρξαν ανέκαθεν οι κύριοι μοχλοί της επιβίωσης και της οικονομικής τους ανάπτυξης. *«Μετά ήρθε μια κάμψη δεν είχαν πέραση τα καπνά. Έπεσε ο περονόσπορος θυμάμαι. Όταν ήρθε ο περονόσπορος είπαν: “έρχεται ένα μικρόβιο το λεν περονόσπορο άμα πέσει στο καπνό τα καταστρέφει όλα”. (Χατζηγιάννη Ε., 2004), «αυτού στο τσάρι είχαμε αμπέλια τότι αλλά στέγνωσαν όλα απ’ την ασθένεια». Ύστερα χάλασαν τα αμπέλια. (Τζουμέρκα Ε., 2004).*

Ορισμένοι από τους κατοίκους του χωριού οι οποίοι θα έπρεπε να επιστρέψουν στο χωριό μετά τη σταδιακή αποκατάσταση των ζημιών έκαναν χρήση της νομοθετικής ρύθμισης της μη παραλαβής της χρηματικής αποζημίωσης κάτι το οποίο τους επέτρεπε αυτόματα να μην επιστρέψουν στο χωριό: *«Τον παππού τον Αντώνη δεν τον άρεζε να γυρίσει στο χωριό, είδε την πόλη τον άρεσε και έμεινε εδώ, αλλά έπρεπε και με κάποιο τρόπο να ζήσουμε γιατί φτάνει που ήμασταν καμένοι και φτάνει που κάναμε μια παράγκα στον Αλβανικό τεκέ και ζούσαμε, όλο μαζί ας ήταν 35 τετραγωνικά. (Χατζηγιάννη Ε., 2004).*

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Η καταστροφή καλλιεργειών καπνού δίνει την θέση της στην αθρόα μετανάστευση στο εξωτερικό όχι μόνο των κατοίκων του χωριού αλλά και των Ελλήνων γενικότερα, γεγονός που οδηγεί σε αλλοίωση της φυσιογνωμίας της κοινωνίας και δημιουργήσε οξύτατο δημογραφικό πρόβλημα. *«Πήγαμε γραφήκαμε στη σύμβαση για την Γερμανία, βγαίνει το κοντράτο και παίρνουν τη γιαγιά και τον παππού να παν’ στο Μπαττηρμόντ, επάνω προς το Ανόβερο, επί τρία χρόνια καίγαμε τα καπνά και είχε βγάλει ο Καραμανλής να πληρώνουμε και το πετρέλαιο που τα καίγαμε. Πλέον είχε έρθει η εξαθλίωση. Πρόβλεψε ότι θα έρθει μεγάλη δυστυχία στην Ελλάδα και άνοιξε τους μετανάστες. Αφού ήταν λοιμός εδώ πλέον. Θυμάμαι έτρεξαν τα αγόρια και*

πήγαν γράφτηκαν στις συμβάσεις. Άλλο έβρισκε για Γερμανία, άλλο για Αυστραλία, άλλο Αμερική, άλλο Σουηδία, Ολλανδία, Ιρλανδία, μέχρι και Γιοχάνεσμπουργκ κάτω. Ερήμωσε ο τόπος! Πάν' κι οι καντάδες παν' κι όλα. Έπεσε μια νεκρική σιγή μια κατάθλιψη (Χατζηγιάννη Ε., 2004).

Είναι πολλοί οι κάτοικοι οι οποίοι έμειναν εδώ στο χωριό ή μετανάστευσαν για μικρό χρονικό διάστημα και άλλοι που εργάστηκαν στο εξωτερικό πολλά χρόνια: « έλεγαν για τον ξενιτεμένο γιατί ήταν πολλοί: « τάξε μάνα μ τάξι ... να μ' φυλάγει τον ορφανό να με φυλάγει τον ξένο » (Τσιτσιώνης Δ., 2004) « στην Γερμανία έκανα από το '62 μέχρι το '75 » (Κατσάρας Ε., 2004) « ξενιτευτήκαμε φύγαμε το 72 και γυρίσαμε το 99 » (Οικονόμου Ε., 2004). Ως συνέπεια αυτής της μακρόχρονης μετανάστευσης παρέμεινε η δεύτερη γενιά των μεταναστών: « έχουμε όμως τα παιδιά εκεί! » (Οικονόμου Ε., 2004).

Μια σειρά κωμικοτραγικών γεγονότων συνοδεύει τη μαζική μετανάστευση των Ελλήνων στο εξωτερικό και καταδεικνύει το πόσο απροετοίμαστο βρήκε τον πληθυσμό αυτή η εναλλαγή τόπων και διαβίωσης. «Αφού περνούσε η ΑΚΡΟΠΟΛΗ το τρένο που φόρτωνε τους μετανάστες και άφηγε τέτοια μπόχα, τέτοια μυρωδιά εδώ που περνούσε τα χαράματα στον καθαρό τον αέρα, μας έλεγε ο φύλακας που περνούσε πόση ώρα για να καθαρίσει η ατμόσφαιρα. Πάταμε να σε πατώ! Βάλε εσύ τώρα να κάθεσαι σε μια καρεκλίτσα στο κουπέ και να ταξιδεύεις 67 ώρες. Αθλιότητα! Η Γερμανία είχε και του πουλιού το γάλα. Έφευγαν κι έπρεπε να πάρουν μαζί τον τενεκέ με το τουρσί, τον τενεκέ με το λάδι, να πάρουν τα φασόλια, να πάρουν τα ρεβίθια, να πάρουν τον τραχανά, να πάρουν και το μέλι. Ο άλλος ο μπάρμπας απόκαμε και ήθελε να κοιμηθεί, δεν μπορούσε ο άνθρωπος. Είχε μια φλοκάτη και η άλλη είχε τα μέλια, άνοιξαν τα βάζα από τα μέλια και τον έκαναν τον μπάρμπα από πάνω μέχρι κάτω...

- Α! τα μέλια μου, τα μέλια μου!
- Τι λες καλέ κυρία εδώ με κανες χάλια!

Να μην τα ζήσετε αυτά τα χρόνια παιδιά μου. Άσε τις μπανάνες! Είχαμε έναν Ηπειρώτη. Πού ήξερε από μπανάνες ο άνθρωπος; Πήγαν ψώνισαν.

- τι θα φας εσύ; Πήραν κι από μια μπανάνα και δίνουν και σ' αυτόν.
- Έλα ρε Φώτη πάρε κι συ. Μέχρι που να γυρίσουν ο Φώτης είχε φάει και την φλούδα από την μπανάνα.
- Τι κάνς' αρέ κι πέρα;

- *Α την έφαγα! Την είχε ροκανίσει την μπανάνα. Αφού πήγαιναν και άφηναν πίσω γυναίκες δεν ήξεραν τίποτα. Έπαιρναν και κονσέρβα. Καμιά φορά λέει η Γερμανίδα:*
- *Α! έχετε τόσα σκυλάκια και γατάκια; Τόσα πολλά ζώα που τα έχετε;*
- *Α! δεν έχουμε.*
- *Ε τότε τόσες πολλές κονσέρβες από σκυλάκια και γατάκια; Δεν ήξεραν ότι οι κονσέρβες ήταν από τα σκυλιά και τα γατιά. Τις έπαιρναν και τις έτρωγαν αυτοί.*
- *Α! ρε Γιάννη;*
- *Τι θες ωρέ Μήτσου;*
- *Φάγαμι όλις τις κονσέρβες απ' τα σκλιά κι απ' τα γατιά, εγώ δεν καταλάβαινα, εσύ κατά που' σαν;*
- *Άρε αϊ δεν πράζει νόστιμες ήταν.*

Πήγαν οι γυναίκες στα νοσοκομεία να δουλέψουν με σύμβαση. Είχαν τα σπίτια οι καλόγριες σαν ξενώνες. Το δωμάτιο είχε 4 κρεβάτια, ήρθαν κι οι άντρες. Σπίτι δεν έβρισκες. Αλλού οι γυναίκες και αλλού οι άντρες; δεν γίνεται. Έκαναν στραβά μάτια οι καλόγριες. Βαλαν ένα σύρμα από την μια ως την άλλη δύο κουβέρτες εδώ παραβάν δωμάτιο, δυο κουβέρτες εκεί παραβάν δωμάτιο. Τέσσερα αντρώγυνα σ ένα μεγάλο δωμάτιο έμειναν. Βάλε τώρα ύπνο που κάνανε. Τέσσερα ζευγάρια, το ένα στην μια την κουβέρτα, το άλλο, το άλλο... και τι; τα κρεβάτια δεν ήταν κρεβάτια, ήταν απ' αυτά τα μονά τα ντιβάνια πόσο να ξεκουραστεί αυτός ο κόσμος να κοιμηθεί, και να βγάλει και βάρδιες και να βγάλει και υπερωρίες; Οι καλόγριες ήξεραν την μιζέρια και τους άφηναν μόνο να είναι ήσυχoi να μην ενοχλούν, και βολεύονταν όλοι έτσι, για πολύ καιρό μέχρι και χρόνια» (Χατζηγιάννη Ε.,2004).

ΑΛΗΘΙΝΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Αναπόσπαστο μέρος της ζωής των Μοσχοποταμιτών υπήρξε και το καφενείο όπου ο οξύθυμος χαρακτήρας τους σε συνδυασμό με την κατανάλωση αλκοόλ συχνά οδηγούσε σε ακραίες καταστάσεις καθώς και κωμικοτραγικά γεγονότα. «Αχ! Κορίτσια είχαμε εδώ δίπλα ένα καφενείο Μοσχοποταμίτικο, δεν κοιμηθήκαμε ένα βράδυ σωστά. Εκεί που κοιμόμασταν σηκωνόμασταν αγουροζυπνημένοι και κυνηγιόταν με τις καρέκλες. Έπιναν και με τα κομματικά κιάλας πολύ μάλωναν, και όλο κυνηγιόνταν. Έπαιζαν τότε στο καφενείο κουμάρι και μάλωναν. Έπαιζαν και με λεφτά και πιάστηκαν οι

κουμαρτζήδες στο καφενείο του ξαδέρφου μου του Γιώργου, στην πλατεία εκεί που γυρίζει το λεωφορείο. Πιάστηκαν και μάλωναν. Ε! η φασαρία από μέσα βγήκε έξω, πήγαν να ξηγηθούν έξω. Πάλευαν εκεί πέρα, ο άλλος απ' το κουμάρι απ' το λογαριασμό του πιάν απ τα αφτί ντανγκ! Κόβεται το αφτί.

- α! με κόψε το αφτί ρε, με κόψε το 'φτί.

- που 'ντο ρε το 'φτί; Που 'ντο;

Ακόμα προλάβαιναν να το ράψουν το αφτί. Είχε ο Γιώργος ένα μεγάλο μαντρόσκυλο και ήταν στη φασαρία μπροστά. Χαπ! Ο Καλέσιος το άρπαξε.

-που ρε να το βρεις τώρα; το φάγε ο Καλέσιος.

(Χατζηγιάννη Ε.,2004).

ΠΟΤΑ

Η παρασκευή ποτών υπήρξε ανέκαθεν για τους κατοίκους του χωριού γνωρίμη διαδικασία και ένα αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητάς τους. «Εδώ είναι παππούδες που αν βγάλουν 150 κιλά ρακί το πίνουν μοναχοί τους. Είναι αλκοολικοί όμως» (Χατζηγιάννη Ε.,2004) « έβγαζι το ουζάκι από δικό του άνθρωπο όπως τώρα αρχίζν' να βράζν' πάλι» (Τσιτσιώνης Δ., 2004) «περισσότερο τσίπουρο και κρασί. Είχαν αμπέλια εδώ οι δικοί μας πολλά αμπέλια από την Χουχούλα* μέχρι το νεκροταφείο όλο αμπέλια ήταν, έβραζαν ο κόσμος τότε, εδώ το Λακαριό* που είναι έβραζαν με την σειρά ο καθένας στις βρύσες εδώ που έχουμε τις φυσικές, γιατί άμα δεν έχεις νερό δεν μπορείς να το ψήσεις το ρακί» (Τάκος Ε., 2004) «Το κρασί που βγαζαν οι παππούδες δεν το πουλούσαν το κρατούσαν γι' αυτό ήταν και γεροί » (Τσιτσιώνης Δ., 2004) « Σηκώνονταν οι άντρες να παν' στην δουλειά το πρωί και δεν τους έπιανε ούτε τσάι να πιουν ούτε καφέ ούτε τίποτα, θα έκαναν το τσάι τους θα έκοβαν το κομμάτι το ψωμί μέσα παπάρα, και θα έριχναν και τη ρακί τη δική τους. Ανακατεύονταν η ρακί, το ψωμί και το τσάι μαζί. Έτρωγαν την παπάρα με τη ρακί και μετά σηκώνονταν και πήγαιναν στη δουλειά » (Χατζηγιάννη Ε.,2004).

«Σύκα είχαμε. Τα τρώγαμε, τα λιάζαμε, τα φκιάναμε ρακί, μωρέ έφκίαναν κι από γκόρτσα*, άγρια γκόρτσα. Τα μαζώναμι, τα πατούσαμι να λιανίσ' και τα βράζαμι στο καζάν'. Το καπακώναμε και με βρίζα κι αλεύρι το άλειφαν τρούρω ίρω και τσάκωνε και δεν έβγαине έξω, κι από 'δω στην μπάντα είχε ένα αυλάκι κι έβγαине το ρακί και το μαζώναμε, κι από τα σταφύλια γινόταν το καλύτερο ρακί. Ύστερα χάλασαν τα αμπέλια» (Τζουμέρκα Ε., 2004).

ΦΑΓΗΤΑ

Ορισμένοι καρποί μετά από διεργασίες τις οποίες υφίσταντο αποτελούσαν ένα από τα χαρακτηριστικά φαγητά της περιοχής και της εποχής. *«Γινότανε τα σύκα. Τα μαζεύαν άλλα τα άνοιγαν και τα στέγνωναν άλλα τα 'κοβαν κομματάκια-κομματάκια με το σκεπάρι σαν κιμά κι έφτιαχναν τους συκοκεφτέδες και τους άπλωναν στις λαμαρίνες να στεγνώσουν... συκοκεφτέδες κάναμε. Ηλιάζαμε τα σύκα κι ύστερα τις στουμπίζαμε με το σκεπάρι κι εβάναμε σε σανίδια, τους ζυμώναμε, τους φκιάναμε στρόγγυλους και τους ηλιάζαμε. Όποιος δεν άδειαζε να φκιάσει συκοκεφτέδες έφκiane γλυκό (Τζουμέρκα Ε., 2004).*

Χαρακτηριστική ήταν επίσης η διαδικασία με την οποία μετέτρεπαν οι κάτοικοι του χωριού το γάλα σε γιαούρτι, απαραίτητο συστατικό της καθημερινής διατροφής. *«Σ ένα μέρος που χτυπούσε πολύ ήλιος βάζαμε το πήλινο με τη μαγιά, το κουκούλωνε η γιαγιά μ' ένα στρώμα μάλλινο, το σκέπαζε και μέσα σε τρεις ώρες στον ήλιο το γιαούρτι ήταν έτοιμο με το μαχαίρι κόβονταν» (Χατζηγιάννη Ειρήνη,2004).*

Το ψάρι αποτελούσε σημαντικό συστατικό της καθημερινής διατροφής μιας και το ποτάμι δίπλα από τις καλλιέργειες επέτρεπε την αλίευση μεγάλων ποσοτήτων και με διάφορες ενίοτε μεθόδους: *«Θυμάμαι Κυριακές δεν περνούσαμε καπνά. Την Κυριακή καθόμασταν ήταν αργία. Πηγαίναμε για ψάρεμα στο ποτάμι. Είχε κάτι ψάρια να! Τυλινάρες και κεφαλόπουλα. Τον είπαν τον Νίκο ότι ψαρεύεις ωραία με το λουξ, πήραμε το λουξ και ξεκινούσαμε. Ο ένας κρατούσε το λουξ και αυτά πανιάζονταν, θαμπώνονταν κι ο Νίκος είχε ένα Κρητικό μαχαίρι λεπίδα και φαπ! Το έκοβε. Εμείς ήμασταν οι πρώτοι που το μάθαμε του το' χε πει ένας Πόντιος από τον Αρωνά. Για ένα διάστημα είχαμε φάει το ψάρι! Το χαμε αδειάσει το ποτάμι!, αλλά ύστερα έμαθαν κι οι άλλοι το κόλπο και κατέβαιναν με το λουξ και δεν είχε πολύ ψάρι. Εκεί που ήταν βαθουλά τα μέρη σαν λιμνούλα είχε πολύ ψάρι, πηγαίναμε και μαζεύαμε πέτρες γύρω- γύρω και το φράζαμε εκείνο το μέρος, το χωρίζαμε. Πηγαίναμε στις πλαγιές και βρίσκαμε ένα λουλούδι κίτρινο, φλόμο* το λέγανε που είχε πολύ πικρό ζουμί σα δηλητήριο. Το δέναμε, το πλέναμε, παίρναμε και μια πέτρα και το στουμπίζαμε και 'φευγε όλη η πίκρα μέσα στο νερό. Για τον άνθρωπο δεν ήταν κακό αλλά τα ψάρια δηλητηριάζονταν. Αυτά βγαζαν το κεφάλι έξω και το άρπαζες εσύ. Αυτός ήταν άλλος τρόπος αλλά ήθελε δουλειά, ενώ με το λουξ ήταν πολύ εύκολο» (Χατζηγιάννη Ε.,2004).*

Τα όσπρια καλλιεργούνταν στους μπαξέδες των διαφόρων σπιτιών και αυτός ήταν ο λόγος για το μαγείρεμα μόνο ορισμένων ειδών καθώς εκείνα τα χρόνια δεν υπήρχαν τυποποιημένα όσπρια: «φακές δεν βάζαμε τόσο πολύ, περισσότερο φασόλια γιατί είχαμε και δικά μας από τον μπαξέ, όλα καλά ήταν τότε αλλά ήταν χωρίς παράδες και ζούσε ο κόσμος. Τότε έτρωγαν και κατώτερα. Δεν πείραζαν τα φαγιά. Ήταν γεροί οι κόσμος τότε» (Τζουμέρκα Ε., 2004).

Όσον αφορά τις διατροφικές συνήθειες των κατοίκων του χωριού το χοιρινό κρέας και μάλιστα άριστης ποιότητας καθώς και τα παράγωγα του αποτελούσε σημαντικό συστατικό το οποίο είτε καταναλωνόταν μόνο του είτε χρησιμοποιούταν για την παρασκευή άλλων φαγητών (δηλαδή λουκάνικα, πίτες, πέτουρα): «είχαμε τα γρούνια τότε δεν τρώγαμε άλλα κρέατα μας άρσαν τα γρούνια, τα ταίζαμι καλαμπούκι με κουρκούτες κι έβγαζαν ένα κρέας! Τέτοιο κρέας δεν τρώμε τώρα δεν είναι όπως ήταν τότε. Τα λουκάνικα βάναμε παχύ κρέας το κάναμε ματές* και τα άλλο που ήταν πολύ παχύ το κάναμε λίγδα, το ψαχνό και το παχύ το φτιάχναμε ματές, εβάναμε και σκώτι και γινόταν σπλιαγκούνι*. Το ζωμό αυτό απ' το παχύ το βρασμένο το βάζαμε στα λουκάνικα, στο κιμά βάζαμε και μυρωδικά και εβάναμε και πράσο μέσα. Χωρίς πράσο τα λουκάνικα δεν γίνονται καλά. Τα φκιάναμε πολύ καλά γιατί βάζαμε καλό ζωμό. Λίγδα φτιάχναμε από 'δω μέσα απ' την ψυχή το παχιά, το ένα μέρος ήταν ψαχνό και παχύ και το άλλο ήταν μόνο παχύ εκείνο το κάναμε λίγδα στο καζάνι, άμα ήταν λιγότερο το βάναμε σε μπραγάτσες και το λιώναμε, φτιάχναμε πίτες... όπως το λάδι ήταν. Λίγδα βάναμε στα πέτουρα » (Τζουμέρκα Ε., 2004).

Ο ηλικιακός παράγοντας ήταν αυτός που καθόριζε την ποσότητα και την σειρά με την οποία τα μέλη της οικογένειας έτρωγαν στο καθημερινό τραπέζι. «Ο πιο μεγάλος έτρωγε τα μπουύτια. Δεν μπορούσαμε να μιλήσουμε γιατί εσύ τρως το μπουύτι και γω το λαιμό; Πηγαίναμε ιεραρχικά. (Χατζηγιάννη Ειρήνη, 2004).

ΦΟΡΕΣΙΑ

Με το πέρασμα των χρόνων παρατηρούνται σημαντικές μεταβολές στην εξωτερική εμφάνιση των κατοίκων του χωριού: « Ε, πως δεν τα φορούσαν

ντε; Ε πως φουστανέλες ως και όταν έφτασα ιγώ οι τσελιγκάδες αυτοί την φορούσαν. Γιλέκα εδώ με κεντήματα με χαμπέρια φορούσαν. Ύστια αρχισαν να βάνουν κιλότα με στενό. Κιλότα μεστή που λεν, μπότα είχε ως εδώ και κιλότα από μέσα πως βάν οι χασάπηδες, μετά άρχισαν και βάναν κι από μέσα φτίκια και από όξω και έτσι εξελίχθηκε η μόδα » (Τσιτσιώνης Δ., 2004) « οι άντρες τότε παντελόνια και χολέβια* πιο παλιά έβαναν λίγοι όμως, και μετά όταν πήγαν στη Γερμανία και στα ξένα μέρη φόρεσαν παντελόνια, τότε καμπόσοι έβαναν και βράκες, την κιλότα, φουστανέλες φορούσανε μπροστίτερα, και τότε έβαναν χολέβια

με φουστανέλες, και τα πιάναν από δω παν, απ' τα κότσια, και μετά φορούσαν γιλέκα με γαϊτάνια, μπροστίτερα είχε βάλει αλλά μόλις πάει στην Αμερική έβαλε παντελόνια. Εδώ μπροστίτερα φουστανέλες έβαναν όλοι ύστερα κατήργησαν» (Τζουμέρκα Ε., 2004) « είχαμε και φουστανέλες εγώ δεν φόρεσα οι παππούδες μόνο με τα χολέβια. Είναι κάτι χολέβια άσπρα από δω κατ' μέχρι απάν και τα 'δέναν από 'δω ψηλά από την μέση » (Τάκος Ε., 2004).

Συγκεκριμένα υπήρχαν διάφορα είδη κιλότας για τις ανάλογες περιστάσεις: « η κιλότα ήρθε μετά, είχαμε και μια κιλότα για να πας στην εκκλησία, μια για να πας στα πρόβατα στο χωράφι, είχε φτί εδώ πέρα δεξιά κι αριστερά» (Τάκος Ε., 2004). Οπωσδήποτε η γυναικεία φορεσιά είναι

διαφοροποιημένη: « φούστες όλες. Φούστες και φουστάνια μέχρι κατ', ποδιά, τσιμπέρι απάν' » (Τάκος Ε., 2004) « τότε φορούσαμε φαρδιά, όλοι εδώ με σουστές

αλλά τελευταία τα φκιάναν με μπάστες ύστερα. Εμείς είχαμε φουστάνια με σούστες τρούρω, ίρω και μεγάλη όχι κοντά. Μέτρια. Τότε είχαν παράδες και φουστάνια έβαζαν τότε καμπόσες μάλλινα, πράσινα, γαλάζια, κρασάτα, πολλά σχέδια, δεν έβαναν μαύρα. Άλλες έβαναν βελούδα και γυαλοκοπούσαν. Έτσι φαρδιά φορέματα με σουφρίτσες τρούρω ίρω πίσω τα φκιάναν πιο πυκνότερα μπροστά λίγο αρύτερα, οι ποδιές δεν ήταν μεγάλες ήταν μακριές με σουφρίτσες πάλι, απλές αλλά ήταν άλλο χρώμα, άλλο το φουστάνι και άλλο η ποδιά. Άλλα μαντήλια έβαναν στο κεφάλι, « τσέπες » τις έλεγαν τότε. Τότε τα φορέματα ήταν καλά και πιάνονταν, χόρευαν οι κοπέλες και γυαλοκοπούσε ο τόπος (Τζουμέρκα Ε., 2004).

Ως προς την κατασκευή των ρούχων το μαλλί από τα πρόβατα είναι αυτό που

χρησιμοποιούνταν κατά κόρον : « απ' τα πρόβατα έφκιάναν και ρούχα, σακάκια, κιλότες, φούστες » (Κατσάρας Δ., 2004).

ΕΝΟΤΗΤΑ Β'

ΓΑΜΟΣ

Το μυστήριο του γάμου τελούταν στην εκκλησία του χωριού, η οποία ήταν και η μοναδική σε ολόκληρη την περιοχή και η μεγαλύτερη συχνότητα των γάμων οφείλονταν είτε στην τότε νοοτροπία είτε σε άλλους παράγοντες όπως η απαλλαγή των έγγαμων από τις κατοχικές δυνάμεις και διαχωριζόταν είτε στους γάμους από αίσθημα ή παλαιότερα κυρίως, από προξενιά τα οποία προέρχονταν είτε από το χωριό ή από τις γύρω περιοχές: «πάλι εδώ ερχόταν ο κόσμος και γινόταν οι στέψεις δεν υπήρχαν αλλού εκκλησιές» (Οικονόμου Ε., 2004) «παντρευόνταν συνέχεια, τότε σε μια χρονιά μπορεί να παντρευόνταν 50 άτομα, δεν έμενε κανένας ανύπαντρος τότε, μην κοιτάς τώρα. Και πάντα ο κόσμος γλεντούσε, δεν ήταν όπως ο σύγχρονός σήμερα. Τότε γινόταν ολόκληρος γάμος και μπορεί να μην είχε όργανα. Ε μπορεί να είχε και καμιά γκάιντα. Τραγουδούσαν πρώτα τα παιδιά και οι άντρες και μετά το παίρναν κι οι γυναίκες από την άλλη πλευρά» (Κατσάρας Ε., 2004) «Σε μια βδομάδα παντρεύτηκαν 10-15 εδώ στο χωριό, ε μωρέ στην εκκλησία; αφού 5 άνθρωποι ήταν, τους στεφάνωναν και στο σπίτι. Ο παπάς έπαιρνε πρωτοβουλία και έλεγαν όπου και να το κάνεις δεν πειράζει κατάλαβες; Γι' αυτό παντρευτήκαμε χωρίς να έχουμε σχέδιο αλλά μας στρίμωξαν οι Γερμανοί γιατί όσοι ήταν παντρεμένοι δεν τους έπαιρναν» (Κατσάρας Ε., 2004) «Ε! σε μας δεν ήταν τότε τόσο σκληρά. Πιο μπροστά ήταν αυτά. Τότε δεν ήξερε καθόλου το παιδί με το κορίτσι, πάνανε οι γονίδες ας πούμε, ήταν το παιδί στη δουλειά βοσκός κι ερχόνταν το βράδυ και του λεγάν ότι:

- « σ' αρραβώνιασα απόψε » έλεγαν το 'πιδί
- « καμπώς;»
- - να λέει: « του τάδε το κορίτσι » (Κατσάρας Δ., 2004)

«Παίρναν πως! από δώ γύρω απ' τα χωριά απ' την Ρητίνη απ' το Ελατοχώρι παίρναμε, δίναμε μέχρι Ρυάκια πέρα φτάσαμε πέρα στα Καταλώνια» (Κατσάρας Ε., 2004).

ΠΡΟΖΥΜΙΑ

Στον Μοσχοπόταμο οι γάμοι γίνονται με βάση τα παλιά ήθη και έθιμα του τόπου. Η έναρξη του γάμου γίνεται την Παρασκευή το βράδυ. Αφού συγκεντρωθούν στο σπίτι του γαμπρού οι πλησιέστεροι συγγενείς γίνονται τα προζύμια ή μαγιά. Δηλαδή μια κοπέλα 18-20 χρονών η οποία έχει και τους δυο γονείς της ζυμώνει. Την ώρα που γίνεται το κοσκίνισμα μια ομάδα γυναικών τραγουδά:

στο γάμο στα προζύμια
άγορος* κοσκινίζει
και κόρη τα ζυμώνει
με μάνα με πατέρα
με γιο με θυγατέρα

μ' αδέρφια μ' αξαδέρφια
μ' όλη την σειρά του
θέλω να καλωρωτήσω
του κυρ- γαμπρού την μάνα
τι έφαγε τι ήπιε

στην αγκαστριά της
και μυρίζει ο γιος της μόσχο
και μυρίζουνε τα ρούχα του:
μήλο έφαγε στην αγκαστριά της
και κυδώνι όταν γεννιόνταν

*

παλικάρια Γρεβενιώτικα
θ αγναντεύετε
εδώ στη χώρα μας
στα κορίτσια μας
και τις νύφες μας

της Βουλγάρας θυγατέρα
που την εύρεις τόση ασπράδα

κι άλλη τόση κοκκινάδα;
ήταν ο πατέρας μ' κλέφτης

κι ο αδερφός μ' ήταν προδότης
και με πρόδωκε στον ήλιο

*

κάτω στα τρίκορφα βουνά
ένα αμάξι κατεβαίνει
αμάξι σιδηρόμαξο

και σιδηροφορτωμένο
τρεις ελαφίνες το τραβούν
και τρία καλά μουλάρια.

*

Το λεν Νάσιουμ' το λεν
οι κούκοι στα βουνά Νάσιουμ'
καημένε Νάσιουμ' κι οι πέρδικες στα πλάγια
το λέει Νάσιουμ' το λέει κι ο πετροκότσυφας

Το λέει κι ο πετροκότσυφας
το λέει σαν μοιρολόι
οι κλέ Νάσιουμ' οι κλέφτες
μας σκορπίσανε και γίνανε μπουλούκια

ο Δέλτας πάει κατού ζυγό
κι ο Βήτας κατά του Βόλου
κι ο Να Νάσιουμ'
κι ο Νάσιος πέρα πέρασι

πέρα στις κατς κουμπάρες
κουμπάρης τον περίμεναν
με τα παιδιά στα χέρια
φλωριά χαρίζει στα παιδιά
και γρόσια τις κουμπάρες.

*

Δώδεκα χρόνους έκανα
να χτίσω περιβόλι

όλο μηλιές και κυδωνιές
δάφνες και δαφνοπούλες

και τα πουλιά σαν το 'μαθαν
της Άνοιξης τ' αηδόνια

συμβαίνουν μπαίνουν κι λαλούν
συμβαίνουν βγαίνουν κι λαλούν

*

Δεν κρούεις ήλιε μ' το πρωί
πως κρούς το μεσημέρι;
να βγει η μάνα του γαμπρού
να βγει στο παραθύρι
να ιδεί το υιό της πόρχεται
σαν ήλιος σαν φεγγάρι
σαν κόκκινο τριαντάφυλλο

*

τα παρακάτω τραγούδια λέγονται όταν ξεκινάνε να πάρουν την νύφη .

*

τριανταφυλλάκι μ' κόκκινο
ζουμπούλι μου βαμμένο

κι κοριτσάκι ανύπαντρο
μικρό αρραβωνιασμένο

τι έχουν τα μάτια σου και κλαιν
και χύνουν μαύρα δάκρυα

μ' έναν στανιό σ' αγάπησα
μ' έναν στανιό σε πήρα

με της μάνας το θέλημα
με του κύρη το λόγο

*

το μάθατε τι έγινε ετούνη την εβδομάδα;
μια Ρωμιοπούλα Τούρκεψε
Τούρκον άντραν επαίρνει
κι ο άντρας της παντρεύεται

άλλη γυναίκα παίρνει
κι από την πόρτα της περνάει
κι από το παραθύρι
κι αυτή μέσα λιγώνεται

κι αυτή μέσα πεθαίνει
κι ο Μουσταφάς την έλεγε
κι ο Μουσταφάς τη λέγει

τι έχεις κόρη μ' και θλίβεσαι
και χύνεις μαύρα δάκρυα;
Μήναν άσπρα έχουμε
φλουριά και παραγρόσια

φωτιά να κάψει τα άσπρα σου
και λαύρα τα φλουριά σου
μπροστά στον άντρα μ' τον καλό
μπροστά στο παλικάρι.

*

Να η εκκλησίτσα φουντωτή
φουντωτή κλωνάριαστή
Συ που δέχεσαι κεριά

Να δεχτείς κι αυτά τα νια
αυτά τα νοιά τα νιούτσικα
πούναι νοιά και ντρέπονται

*

σ όλον τον τόπο ξαστεριά
σ όλον τον τόπο ήλιος
σ αυτό το ξερολίβαδο καπνός
κι αντάρα βγαίνει

ο Τσιάρας κάνει πόλεμο
με δυο με τρεις χιλιάδες
βασιλοπούλα τα άκουσε από ψηλό σαράι

πάψη Τσιάρα μ τον πόλεμο
πάψε και τα ντουφέκια
να κατακάτσει η κουρνιαχτός
να σηκωθεί αντάρα

να βρουν οι μάνες τα παιδιά
και τα παιδιά τις μάνες

*

*

δω σε τούτα τα τραπέζια
όλο γίσια και λουλούδια
και τριαντάφυλλα στρωμένα

φύσηξε βοριάς αέρας και τα τίναξε

Σε παρακαλώ βοριά μου
τράβα σιγανά

με τινάζεις τα λουλούδια
και την άνθιμο

*

« αρχινούσαν από την Παρασκευή, την Παρασκευή έκαναν τα προζύμια, ο γαμπρός έφκιανε προζύμια και το πρωί το Σαββάτο τα πάνε στην νύφη να τα ψήσει και τους έσφαζε και έναν κόκκοτα το πρωί ο συμπέθερος, έτρωγαν τον κόκκοτα και έφευγαν. Μετά ξεκινούσε ο γάμος Παρασκευή, ύστερα ανάλογα τι ώρα έλεγαν να τους στεφανώσουν, τους στεφάνωναν και πήγαιναν στα σπίτια, δεν πάν σε κέντρα τότε, στα σπίτια ανάλογα όσοι είχαν μεγάλα σπίτια ήταν και τα σοία μεγάλα και δεν τα χωρούσε ντιπ» (Τάκος Ε., 2004).

ΗΜΕΡΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ

Η Κυριακή ήταν η μέρα της τελετής όπου απαραίτητη ήταν η παρουσία του φλάμπουρου, η παρουσία καλών τραγουδιστών ή η προαιρετική παρουσία μουσικών οργάνων όπου μετά τη στέψη ακολουθούσε η τήρηση πατροπαράδοτων εθίμων και η διασκέδαση: «Ο γάμος ξεκινούσε απ' την Κυριακή μέχρι το πρωί στο δρόμο τραγουδούσαν πάν' να πάρουν τον κουμπάρο. Πάν' στην εκκλησιά στεφανώνονταν και γυρνούσαν στο σπίτι. Και κει γινόνταν το γλέντι, συγγενίδες ας πούμε, το να το συμπεθεριό και το άλλο» (Κατσάρας Δ., 2004) «Το φλάμπουρος τώρα τον απαράτσαν, προπαντός όταν

παντρευόσαν έπρεπε να υπάρχ' φλάμπουρος με την σημαία, με το ρόιδο, γιατί το' χανε το ρόιδο πώς να σι πω... ευτυχία στην ζωή σου, κόκκινο ασ πούμι...έβγιναν εκείνοι που ήξηραν τραγούδια περσσότερα, ικοίνοι τσε έβαζαν κι πιο επίσημα. Και να ξεσ τραγούδ' να μπορούσες να το τραγουδίσ' όχι μον' λόγια» (Τσιτσιώνης Δ., 2004) «Παντρευόνταν συνέχεια, τότε σε μια χρονιά μπορεί να παντρευόνταν 50 άτομα, δεν έμενε κανένας ανύπαντρος τότε, μην κοιτάς τώρα. Και πάντα ο κόσμος γλεντούσε, δεν ήταν όπως ο σύγχρονός σήμερα. Τότε γινόνταν ολόκληρος γάμος και μπορεί να μην είχε όργανα. Ε μπορεί να είχε και καμιά γκάιντα. Τραγουδούσαν πρώτα τα παιδιά και οι άντρες και μετά το παίρναν κι οι γυναίκες από την άλλη πληύρά» (Κατσάρας Ε., 2004).

ΠΡΟΙΚΑ

Η προίκα περιοριζόταν σε χειροποίητα πράγματα τα οποία είχε στην κατοχή της η νύφη: «εμείς καλό μ' είχαμε φούστες τότε, θ είχα μαλλίσσιες, κι είχα φούστες με στίι βαμβακερό και με μαλλί υφαμένο. Φούστες είχαμε και πουκάμισα και πήρα και μια προκόβα άλλες έπαιρναν κι βελέντζες. Κιλίμια ύστερα άρχισαν να φτιάχν', τότε έστρωναν προκόβα δεν είχαν ούτε κρεβάτια ούτ' καν τίποτα, τραπέζι χαμλό και κάθονταν όλο στρωματσίδα, ούτε καρέκλες ούτε τίποτα. Αυτή την προίκα επέρναμε στο σεντούκι τα βάναμε. Σε δυο σεντούκια. Αυτή ήταν η προίκα τότε» (Τζουμέρκα Ε., 2004).

ΝΥΦΙΚΟ ΦΟΡΕΜΑ

Το νυφικό φόρεμα υπέστη αρκετές διαφοροποιήσεις στο πέρασμα των χρόνων όπου αρχικά ήταν ένα απλό χειροποίητο παραδοσιακό φουστάνι συνοδευόμενο από διάφορα στολίδια, το οποίο στη συνέχεια έδωσε τη θέση του στα νυφικά δυτικού τύπου καθώς επίσης και οι προετοιμασίες του γάμου ακολουθούσαν ένα παραδοσιακό τελετουργικό «στο γάμο έπαιρναν από τη

μάννα το κορίτσι και παέναν στην εκκλησία να στεφανώνονταν. Μετά παέναν στ' άντρα το σπίτι, εκεί έβγαине όξω μας αποδέχονταν και παέναμε λίγο στο σπίτι και μετά στο χορό, κι είχε η νύφη την σκιόρπη μπροστά. Εγώ έβανα την σκιόρπη πίσω και χόρεψα στα αλώνια» (Τζουμέρκα Ε., 2004) «παλιά φορούσε το φουστάνι όπως είχαμε συνήθως, ένα φουστάνι αγοράζαν ύφασμα και το φκιάναν, μετά ύστερα ήρθαν τα νυφικά, άσπρο ας πούμι, το 'ράβαν εδώ η μοδίστρα, τώρα είναι

έτοιμα. Πιο παλιά είχαν την φορεσιά με το μαντήλι, με τις καδένες όπως είναι σήμερα στους συλλόγους, με μακριά φουστάνια και τις σούφρες αυτού έτσι ήταν οι νύφες τότε και εδώ είχαν μόνο την σκιόρπη άσπρο εδώ πίσω παλιά έβαναν και μπροστά, αλλά έβλεπες ήταν όπως είναι η κουρτίνα, και η γυναίκα

μου εδώ το 'ραψε η μοδίστρα αλλά είχαν εδώ τα λουλούδια, δεν ήταν ντιπ το παλιό, είχαν και ένα στεφάνι στο κεφάλι σχεδόν όπως σήμερα. Τότε το φουστάνι το φορούσαν και μετά το γάμο, τώρα αυτά τα φουστάνια που σβαρνίζουν αυτού εκεί δεν μπορείς να τα φορέσεις μετά είναι για μια στιγμή » (Κατσάρας Δ., 2004)

Ο κακοτράχαλος δρόμος όσο και να δυσκόλευε τους κατοίκους του χωριού στις μετακινήσεις τους ωστόσο δεν στάθηκε εμπόδιο στο να διατηρήσουν αναλλοίωτα οι κάτοικοι τα πατροπαράδοτα ήθη και έθιμα τα οποία και αναβίωναν σε κάθε περίπτωση : «*Θυμάμαι το 58 πήγαμε στο γάμο του Βασιλάκη, ωραίος γάμος. Μικρό ήμουν αλλά δεν θα ξεχάσω τα καζάνια που είχαν στη σειρά, πατάτες γιαχνί για να φάνε οι καλεσμένοι. Όταν πήγαμε να πάρουμε την νύφη, δρόμοι δεν υπήρχαν μόνο λάσπες, και τότε θυμάμαι έριχνε και χιονόνερο. Μια μέρα βγήκε ο ήλιος και έλιωσε το χιόνι, οι δρόμοι ήταν όλοι κοκκινόχωμα δηλαδή τα χανες τα παπούτσια από τις πολλές τις λάσπες. Όλα ωραία και τα τραγούδια πολύ ωραία αλλά η λάσπη μέχρι το γόνατο , και ξεκινήσαμε να πάμε να πάρουμε την νύφη και έλεγαν αυτά τα τραγούδια του γάμου αλλά το σπίτι της Ελένης ήταν ανηφοριά και ανεβαίναμε και θυμάμαι τραγουδούσαν οι μπροστά οι παππούδες σταματούσαν οι άλλοι από πίσω».* (Χατζηγιάννη Ε.,2004).

Δεν υπήρχε συγκεκριμένη τοποθεσία κατά την οποία λάμβαναν χώρα τα διάφορα είδη χορών αλλά αυτό αποφασιζόταν ανάλογα με τις περιστάσεις (π.χ γιορτές) και όχι απαραίτητα με την συνοδεία μουσικών οργάνων : «ο χορός γινόταν στο τσκάρι χορός κάθε Κυριακή και κάθε γιορτή τότε που δεν δουλεύαμε στα καπνά. Ύστερα γινόταν και στον άγιο Απόστολο και γινόταν και

κατά κάτω στα μυλοτόπια και κατά την μπάρα, και μαζευόμασταν πολλά κορίτσια και χόρευαν χορό κορίτσια και παιδιά με τραγούδια όχι με μουσικές και με τέτοια, με το στόμα. χορεύαμε καλαματιανό, χορεύαμε τσάμικο, κουκουβίτικο. το κουκουβίτικο παένει μπροστά και πίσω το χορό

και τρωίρο, ίρο, εκείνο ήταν αλλιώτικο το μάθαιντσες λίγο αλλά μετά δεν το μάθαιναν, και χορεύαμε και τα βουλγάρικα, πολύ καλός χορός παέναμε μπροστά και πίσω, χορεύαμε 3 μπροστά και 1 πίσω, μέσα δεν γινόταν τίποτα μόνο έξω το καλοκαίρι, καφενεία δεν υπήρχαν και μόνο σε κάνα γάμο. Αλλά τώρα το Μάη και μετά κάθε γιορτή κάθε Κυριακή πηγαίναμε στον Άγιο Απόστολο εμείς, οι άλλοι που ήταν πιο κοντά παέναν στη Τούμπα» (Τζουμέρκα Ε., 2004).

Ενώ τα παλαιότερα χρόνια οι κάτοικοι του χωριού φαινόταν να έχουν κάπως αποστασιοποιηθεί από τα διάφορα έθιμα του χωριού, εντούτοις αυτό το κλίμα φαίνεται να έχει αναστραφεί και οι κάτοικοι έχουν πιο ενεργή συμμετοχή στα τοπικά δρώμενα. «και τώρα καταλάβανε μετά την αξία, τώρα θα είναι καμιά δεκαπέντε χρόνια που τα γυρίσανε πάλι τα ανανεώσανε, φυσικά τα χορεύουν κάπως λίγο διαφορετικά όχι όπως τον παλιό χορό» (Οικονόμου, 2004).

ΠΑΝΗΓΥΡΙΑ

Ο παραδοσιακός τρόπος γλεντιού των κατοίκων του χωριού παρέμεινε για πολλά χρόνια ο ίδιος και περιοριζόταν στη μάθηση των τραγουδιών μέσα από το σπίτι όπου γίνονταν αποκλειστικά τα γλέντια πριν δώσουν τη θέση τους στα υπαίθρια πανηγύρια των οποίων η τέλεση διακόπηκε από την κατοχή και το κάψιμο του χωριού των οποίων η επανέναρξη συμβάδισε με την

ανασύσταση του χωριού. «τότε ο πατέρας μου τραγουδούσε πολύ εμείς κανένας, είναι φυσικά χαρίσματα αυτά» (Τάκος Ε., 2004) «3 μέρες κρατάει το πανηγύρι στον Αϊ-Απόστολο. Εκεί έκαναν τότε τα παλιά τα χρόνια ικί ύστια αρχισαν να φεύγουν από 'κει να κάνουν

καθένας στα καφενεία στα αυτά» (Τσιτσιώνης Δ, 2004) «δεν σταμάτησαν τα πανηγύρια καθόλου... μόνο τότε που κήκε το χωριό... καμιά δεκαετία τότε σταματήσανε, μετά το 50, μετά που μαζευτήκαμε ύστερα, συνέχισε αυτό ύστερα αλλά όχι να τα κάνουμε όπως τώρα, τώρα ήρθε δάσκαλος και τα μάθαν. Φυσικά τα χορεύουν κάπως λίγο διαφορετικά όχι όπως τον παλιό τον χορό» (Οικονόμου., 2004) «ε τότε που ήμασταν νέοι καθόμασταν μέχρι τις 12 και μέχρι 5-6 εξαρτάται τα κέφια που χαμε. Αν διαλυόταν πρωτύτερα καλά θα ήταν χόρευαν μέχρι μπόρα –μπούγιο* όπως ταίριαζε, άνευ προγράμματος» (Τάκος Ε., 2004) «πανηγύρια γινόταν εδώ μια ζωή δεν σταμάτησαν τα πανηγύρια καθόλου... μόνο τότε που κήκε το χωριό... καμιά δεκαετία τότε σταματήσανε, μετά το '50, μετά που μαζευτήκαμε ύστερα, συνέχισε αυτό ύστερα αλλά όχι να τα κάνουμε όπως τώρα, τώρα ήρθε δάσκαλος και τα μάθαν. Φυσικά τα χορεύουν κάπως λίγο διαφορετικά όχι όπως τον παλιό τον χορό» (Οικονόμου, 2004) «κάθε χρόνο το Πάσχα. Μπορεί να έτυχε αφού πριν υπήρξαν πόλεμοι, καταστάσεις. Τώρα εδώ και 25 χρόνια και παραπάνω γίνεται μιλάμε από το 50 και μετά που εγκαταστάθηκε ο κόσμος πάλι εδώ» (Κατσάρας Δ., 2004) «αυτό ήταν η διασκέδαση τότε, δεν ήταν τα καφενεία να πάς να διασκεδάς. Τότε περίμενα πότε θα 'ρθ' το Πάσχα πότε θα 'ρθούν τα Χριστούγεννα, πότε θα 'ρθ το πανηγύρι τους Αγίου Αποστόλους. 3 μέρες

κρατάει το πανηγύρι στον Αϊ-Απόστολο. Εκεί έκαναν τότε τα παλιά τα χρόνια ικί ύστιρα άρχισαν να φεύγουν από κει να κάνουν καθένas στα καφενείa στα αυτά, δεν είχε γυρολόγοι και τέτοια δεν έβγαιναν, ύστιρα αρχίνσαν να βγαίν'. Η γιορτή τότε πήγιναν στα σπίτια, δηλαδή ιγώ ήπηρνα άλλη παρέa και γινόμασταν όλοι παρέa. Έτσι γινόνταν τα γλέντια δεν ήταν τα καφενείa τότε» (Τσιτσιώνης Δ., 2004).

Η εγκαρδιότητα των κατοίκων ήταν έκδηλη σε όλες τις κοινωνικές εκδηλώσεις και κανένas δεν αισθανόταν παράταιρος – παρείσακτος επειδή ήταν μοναχός του, κάτι το οποίο υποδηλώνεται και από το διπλωτό χορό. «είχαμε διπλωτό χορό, τέσσερις σειρές γιατί δεν βόλευε και πιανόταν μια σειρά πρώτη αφού ήταν ο κύκλος και δώθε, εδώ ήμασταν οι πρώτοι μετά η μάνα σ... γιατί για να γίνει μια σειρά δεν σι βόλευε, δεν μπορούσι να γυρίσ' ο κύκλος, ενώ μαζεύονταν πιο πολλοί κάναν περισσότερες σειρές για να χορεύν όλοι... να μην είναι κανίνας μι παράπουνο. Και είχε και τον καγκελευτό χορό, τότε πήγαινες στο πανηγύρι a είχες και κάνα συγγενή αλλά και συγγενή να μην είχες ήταν φιλότιμος ο κόσμος» (Τσιτσιώνης Δ., 2004).

ΑΛΛΑΓΗ ΝΟΟΤΡΟΠΙΑΣ

Όσoσο η αποστασιοποίηση των κατοίκων από τα πανηγύρια, η οποία παρατηρείται τα τελευταία χρόνια καταδεικνύει τη χαλάρωση των παραδοσιακών δεσμών «ε και να ρθουν το Πάσχα κάθονται απ έξω και κοιτούν δεν συμμετέχουν. Τότε ήταν στα πανηγύρια στις γιορτές τις μεγάλες, τα Χριστούγεννα χόρευαν, τα Θεοφάνια, όταν ήταν καλός ο καιρός ήταν μαζί ο κόσμος όλος, αναγκαστικά έπρεπε να συμμετάσχεις διότι εκεί θα ήταν και το αγόρι εκεί θα βλέπονταν, ε ναι από μικρός τότε ακολουθούσες από κοντά, μικροί- μεγάλοι ήταν μαζί όλοι στα τραπέζια, στα πανηγύρια, τώρα χώρισαν, τώρα ο νέος στο πανηγύρι δεν πηγαίνει. Ο νέος δεν συγκράτησε τίποτα το παραδοσιακό aς πούμε να έχει μια συλλογή μέχρι σήμερα, το κόβει. Σου λέει εγώ γεννήθηκα το '80 το '90 εγώ δεν ξέρω τίποτα απ' αυτά μόλο' τα ακούει αυτά, ένα όργανο να παίζει θέλει να ιδεί κάτι άλλο τα άλλαζε να δει ποδόσφαιρο. Δεν τα θέλει γιατί δεν τον μπήκε στο μυαλό. Σε άλλα μέρη ξεκινούν από μικρά παιδιά και τα ρωτούν οι δημοσιογράφοι: σ αρέσει αυτό; -μ αρέσει – γιατί; Γιατί ο μπαμπάς μου μου είπε να μάθω αυτόν τον χορό, να τραγουδώ ή να χορεύω γιατί και ο μπαμπάς μου χόρευε. Κρατούν σύλλογο και

είναι οργανωμένοι μερικοί και τα βάζουν τα μικρά και χορεύουν γιατί αυτά τα στοιχεία τα βρίσκουν απ' τους μεγάλους, τι να κάνει ο νέος να πάει εδώ στο καφενείο που γίνεται πανηγύρι να ακούσουμε κλαρίνα; Ο μικρός δεν το θέλει το κλαρίνο, πηγαίνει στο ρυθ εκεί είναι όλο νεαροί εμείς εκεί δεν πηγαίνουμε και σιγά- σιγά χωρίζονται οι άνθρωποι» (Κατσάρας Δ., 2004) «Τι γλέντι; το ξεβράκωμα γλέντι είναι; ξεβράκωμα και 'γω μπορώ να ξεβρακωθώ, να φτάσω σ' αυτό το σημείο είναι γελοίο γι' αυτό λεν : « τώρα θα ντρέπονται οι βρακωμένοι» (Τσιτσιώνης Δ., 2004).

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Το δημοτικό τραγούδι παρουσιάζει διάφορες μορφές (επιτραπέζιο, κλέφτικο, μοιρολόγια κτλ). Η Ελληνική παραδοσιακή μουσική είναι ένα μίγμα από απομεινάρια αρχαίων Ελληνικών κλιμάκων και βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής, που σιγά- σιγά πήρε οντότητα δική της, είναι βασικά μονόφωνη και σε κλίμακες ελεύθερες γι'αυτό και δεν χωράει με κανένα τρόπο στα καλούπια της Δυτικής μουσικής. Η Ελληνική μουσική ακολουθεί ποικιλίες της φυσικής κλίμακας ενώ η δυτική την συγκερασμένη κλίμακα. Η συγκερασμένη κλίμακα έχει δυο ειδών διαστήματα, τόνους και ημιτόνια, ενώ η φυσική έχει ποικιλία διαστημάτων. Αυτός είναι ο λόγος που η Ελληνική μουσική δεν μπορεί να παιχτεί σωστά στο πιάνο, στο ακορντεόν και σε άλλα όργανα που δίνουν νότες σταθερές και προκαθορισμένες πάνω στην συγκερασμένη κλίμακα. Στην Δυτική μουσική όλα τα όργανα κουντίζονται με το διαπασών, γιατί η κάθε νότα έχει αυστηρά καθορισμένο ύψος ενώ στην Ανατολική κουντίζεται σε οποιοδήποτε ύψος συνήθως πάνω στην φωνή του τραγουδιστή. Εδώ θα περιοριστούμε σε τοπικού και ιδιαίτερα Πασχαλιάτικα τραγούδια του Μοσχοποτάμου στα οποία δεν υπάρχουν παραλλαγές του σκοπού. Το περιεχόμενο των τραγουδιών αναφέρετε σε ιστορικά πρόσωπα και πολεμικά γεγονότα ή είναι θρησκευτικού και κοινωνικού περιεχομένου. Τραγουδιούνται και συγχρόνως χορεύονται από άντρες και γυναίκες χωρίς την συνοδεία οργάνων. (Θανουρήs Αντώνης.,2004).

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

Ο πατροπαράδοτος τρόπος μάθησης των τραγουδιών από γενιά σε γενιά ήταν ο αποκλειστικός τρόπος με τον οποίο οι επόμενες γενιές μάθαιναν τα τραγούδια τα οποία προοριζόταν για άντρες, υπήρχαν τα αντιφωνικά τραγούδια, τα επιτραπέζια τραγούδια με έκδηλη ωστόσο την αλλοίωση ή την παράλειψη στίχων μεταγενέστερα. «Τότι τα τραγούδια τα μάθαιναν πάππου προς πάππου. Ένα τραγούδ' το 'βγαζα ιγώ και το στερέωνα*. Αυτά τα παραδοσιακά τα τραγούδια που 'μαθα ιγώ απ' την μάνα μ' απ' την γιαγιά μ' το πιρνε ένας το συμπλήρωνε από παν' και κατ' αυτόν τον τρόπο μαθαίνονταν. Τότι τραγουδούσι η μάναμ' άκουγα ιγώ το' παιρνα αμέσως- αμέσως, τραγουδούσι ο πατέρας μ', τραγουδούσι ο παππούς μ' και ξεκίνσαν τα κλέφτικα τραγούδια πρώτα... έλεγα εγώ έναν στίχο απ' το τραγούδ αλλά το παιρναν μετά οι γυναίκες, και γι' αυτό πήγαιν μακριά το τραγούδ' και ο χορός, δεν το τελείωναν κατευθείαν. Διπλοτραγουδούσαν (Τσιτσιώνης Δ., 2004).

*βρε λεβέ- βρε λεβέντη
συ που περπατείς,*

*συ λεβέντικα που περπατείς
λεβέντικα χορεύεις*

*και όταν τροίρ' τροίρ'
την μέση σου κρατάς*

*Μην η μεσούλα σε πονεί
μην καμάρι το' χεις*

*ούτε μεσούλα μ' με πονεί
ούτε καμάρι το' χω.*

*Μα βαρούν τα σήμια μου
τα βαροκαπνισμένα.*

Το τσάμκο που λεν θυμάμαι « Βιργινάδα κοκκινάδα δεν φοβάσαι και κοιμάσαι μοναχιά;» τραγούδια επιτραπέζια, σομπέτια, τραπεζιού που λεν

εδώ σε τούτα τα τραπέζια
όλο γίσια και λουλούδια
και τριαντάφυλλα στρωμένα

όταν κουράζονταν ας πούμε τα 'λέγαν αυτά.

βάλτε κρασί να πιούμε
για να σας ευχηθούμε
δώστε μας να φάμε
στον τόπο μας να πάμε

γιατί τότι παν' από χωριό σε χωριό και πως και τότι ο άλλος να το πει και έκανε τραγούδι γιατί ντρέπονταν» (Τσιτσιώνης Δ, 2004).

ΧΟΡΟΙ

Ο καλαματιανός, ο βουλγάρικος και ο τσάμικος είναι οι βασικότεροι χοροί οι οποίοι συνθέτουν τις μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις των κατοίκων και χορεύονται από όλες τις ηλικίες, σε αντίθεση με άλλα είδη χορών όπως για παράδειγμα οι θρακιώτικοι χοροί ή το τανγκό οι οποίοι τους ήταν αρχικά άγνωστοι, αλλά αργότερα εξοικειώθηκαν μαζί τους. «Τον καλαματιανό, τον Βουλγάρικο, τον Τσάμικο, αυτά τα ξέρω» (Τσιτσιώνης Δ., 2004) «συρτά, τσάμικα, στα τρία ότι ζητήσει καθένας ε ναι το συρτό είναι παντού, στα τρία, το τσάμικο διαφέρει το δικό μας από της Θεσσαλίας, διαφέρει στα πατήματα» (Κατσάρας Δ., 2004) «Τσάμικο χορεύαμε, καλαματιανό χορεύαμε Βουλγάρικο χορεύαμε αυτό που είναι στα τρία» (Κατσάρας Ε., 2004) «έμεινε από τότε που χόρευαν οι Βούλγαροι στα δυο το λεν; Το Βουλγάρικο έχει και αυτό τα βήματα του και το καλαματιανό, σ' ένα Τσάμικο όμως ή ένα Ζείμπέκικο εκεί ο καθένας έχει τον χορό του, έχει τα τσαλαμάκια του, έχει τις φιγούρες και φκιάνει και φούρλες και φκιάνε και κωλοκαθές*, όχι τέτοια δεν ήξεραν, αυτά τα θρακιώτικα είναι σαν Πόλκες» (Τάκος Ε., 2004) «Βουλγάρικο τον λεν αυτόν που πάει στα

δύο, Τσάμικο, Ζεϊμπέκικο, Θηλυκωτά Ταγκά και τέτοια δεν ήξεραν» (Τσιτσιώνης Δ., 2004).

Η υποδεέστερη θέση της γυναίκας συγκριτικά με αυτή του άντρα δεν ήταν έκδηλη μόνο στις διάφορες φάσεις της καθημερινότητας ή στον τομέα της εργασίας αλλά διαφαινόταν επίσης και από τη θέση την οποία αυτές λάμβαναν μέσα στο χορό. «Χωριστά οι γυναίκες χωριστά οι άντρες.

Τότε μπροστά χόρευαν τα αγόρια και πίσω τα κορίτσια. Δεν χορεύαμε να πιανόμαστε από τα χέρια και όταν πήγαινα εγώ να χορέψω μπροστά με το κορίτσι που θα χόρευα πίσω, έπρεπε να είναι ξαδέρφη ή συγγενής. Άμα δεν ήταν συγγενής, τότε πάντοτε ήμασταν συνομήλικοι και ντρεπόταν αυτή να έρθει να χορέψει, έστω και από πίσω όχι να με κρατήσει απ' το χέρι αλλά ούτε από πίσω γιατί θα της έλεγαν « Α! αυτή τον αγαπάει αυτόν γι' αυτό πάει πρώτη». Κι άμα χόρευα πέντε χορούς εγώ, θα ήταν όλο η ίδια η κοπέλα πίσω και θα ήταν και συγγενής μου» (Κατσάρας Ε., 2004).

Ταυτόχρονα με τους παραδοσιακούς χορούς οι ευρωπαϊκοί χοροί επίσης συνόδευαν τις μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις των κατοίκων όχι όμως και την διάρκεια πατροπαράδοτων εθίμων όπως αυτό της ρόκας και τα γραμμόφωνα ενίσχυσαν αυτές τις ξένες μουσικές επιρροές οι οποίες ήταν έκδηλες μέχρι και τη δεκαετία του 1970. «τώρα το 50 χορεύαμε πολύ Βαλς και τέτοια» (Κατσάρας Ε., 2004). «Μετά το 50 που μαζευτήκαμε που χε καεί το χωριό και βγήκαμε μετά άρχισαν αυτά τα Ευρωπαϊκά. Αλλά όταν κάναμε αυτές τις γιορτές (ρόκα) δεν είχε Ευρωπαϊκά μέσα. Αλλά χορεύαμε και το Βαλς και το Ταγκό και τα άλλα μετά το 50...: μα, μόνοι μας τα φέραμε απ τα γραμμόφωνα. Αυτά χορευόνταν μέχρι την δεκαετία του 70» (Οικονόμου., 2004). «Εδώ στην Κιτσάρα που πήγαμε το 47-50 τότε χόρευαν τα ευρωπαϊκά και άρχισαν να χορεύουν Ταγκά» (Τάκος Ε., 2004).

Οι χοροί του χωριού δεν λάμβαναν χώρα όλες τις εποχές του χρόνου εξαιτίας των έντονων καιρικών συνθηκών που επικρατούν αλλά την άνοιξη γινόταν χοροί και αναβίωναν έθιμα τα οποία επίσης τηρούνται σήμερα. Έντονη είναι η διαφορά της διάρκειας του γλεντιού χθες και σήμερα κάτι το οποίο κάνει τους παλαιότερους να αισθάνονται λίγο μελαγχολικά. «Δεν μπορούσε το χειμώνα να πας στον Αϊ Απόστολο απάν', χορεύαμε περισσότερο την Άνοιξη» (Τάκος Ε., 2004) «χόρευαν οι νέοι μέχρι που 'λεγαν τώρα δεν χορεύουμε άλλο όταν χόρταιναν» (Κατσάρας Δ., 2004) «σε ορισμένες γιορτές όπως είναι η 25^η Μαρτίου φιάχν' καλόμ', φιάχν'» (Τάκος Ε., 2004) «Μια ώρα θα παίξει η γκάιντα θα χορέψν' μια ώρα θα τραγουδήσν'

τα θηλυκωτά και τελειώνει, άντε και μισή ώρα να κυνηγήσει με την ρόκα και η Μάκου που λέμι» (Κατσάρας Δ., 2004).

ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ

Η γκάιντα ως μουσικό όργανο αποτελούσε αναπόσπαστο μέρος της ζωής των κατοίκων και συνόδευε πάντα τις μουσικοχορευτικές τους εκδηλώσεις, αλλά εκτός αυτής το γραμμόφωνο ήταν σύνηθες στην διασκέδαση των κατοίκων : *«με γκάιντα, όχι άλλο τίποτα και παίζαμε δίχως παράδες. Τότε σε τέσσερις μεριές χορεύαμε όπου πάει η γκάιντα κατά μια μεριά οι άλλοι με τραγούδια»*, (Τζουμέρκα Ε., 2004) *«Τότε χόρευαν με γκάιντα και γραμμόφωνο τα παλιά τα χρόνια στους γάμους όχι με αυτές τις στολές φυσικά αλλά χορεύαν με γκάιντα και γραμμόφωνο»* (Οικονόμου Ε., 2004).

Ενώ η γκάιντα ήταν ανέκαθεν το παραδοσιακό μουσικό όργανο των κατοίκων του χωριού, το γραμμόφωνο επίσης, το οποίο έχει εξαφανιστεί πλέον επέφερε έναν εκμοντερνισμό των κατοίκων προς τα δυτικά μουσικά ακούσματα. *«ως επί τω πλείστον γκάιντα ήταν τότε το τοπικό όργανο, δηλαδή το '50 είχαμε και γραμμόφωνα αλλά η γκάιντα ήταν το παραδοσιακό, είχαν βγει και κάτι γραμμόφωνα τότες, εγώ έπαιζα και φλογέρα. και με την φλογέρατσι έβαναν και χόρευαν, κάνα μπουζούκι είχε έπαιζε κανένας μπουζούκι το '30 το '40 το μπουζούκι ήταν παλιό όργανο* (Τάκος Ε., 2004) *«τώρα δεν υπάρχ' ούτε ένα. Τότε καμιά δέκα χρόνια περίπου βγήκαν τα rick-up μετά απ' τα rick-up βγήκαν τώρα τα DC»* (Κατσάρας Ε., 2004).

Εκτός από το γραμμόφωνο το ακορντεόν επίσης έκανε και αυτό την εμφάνιση του πολύ αργότερα από την γκάιντα αλλά καθιερώθηκε και αυτό στην διασκέδαση των κατοίκων. *«ακορντεόν μετά το '50 είδαμε εμείς εδώ στο χωριό. πρώτα είχε ο Νίκος απ' το Μελέτη παιδί. Είχαμε 4-5 ακορντεόν εδώ»* (Τάκος Ε., 2004).

Εκτός από την γκάιντα, η φλογέρα και το κλαρίνο επίσης αποτελούσαν σημαντικό μουσικό όργανο, για τις μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις των κατοίκων. *«Σε γάμοι τώρα συνήθως παίρνουν τα κλαρίνα. Αλλά παλιά είχαμε μόνο γκάιντα»* (Βαρούτα Φωτεινή, 2004) *«Και μετά φτιάχναμε χορό, εδώ γινόνταν χορός της χαράς , πέρα κει στην Πρασίκα μαχαλά άλλος χορός με τις γκάιντες. Εγώ έπαιζα κλαρίνο και ο Βασίλης ο Μαργαρίτης του Μπαρμπαγιάννη είχε έναν ταμπουρά και στήσαμε εδώ χοροστάσι ο Θανάσης*

ο Γκούρας με τον Βραχνό αυτοί έφυγαν στρατιώτες ένα χρόνο παραπάνω, είχαν ένα κλαρίνο. Το'χαν χαλάσει το κλαρίνο γιατί έχει 24 τρύπες αυτοί το φτιασαν με 9 και με το δωσαν εμένα το κλαρίνο, φλογέρα την έπαιζα από τσομπάνος. Περισσότερο με γκάνιντες δεν είχαμε άλλα όργανα εμείς» (Τάκος Ε., 2004).

Ήταν σύνηθες για τους οργανοπαίκτες των παλαιότερων χρόνων να μαζεύονται σε παρέες στις οποίες επίσης προσθέτονταν και οργανοπαίκτες από άλλες περιοχές και να οργανώνουν γλέντια και ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει ο τρόπος εκμάθησης του μουσικού οργάνου από τον οργανοπαίκτη. «Πριν το '40 αλλά και μετά το '40 μαζεύονταν παρέα άλλος έλεγε πάω εδώ κάτω στον μαχαλά και άλλοι πήγαιναν στην Αλατήστρια* πέρα και φκιάναν και 'κει χορό, έφευγαν 5-6 από δω πήγαιναν εκεί, απ' τα κει έρχονταν εδώ. Ε πηγαίναμε μια φορά το χρόνο στο πανηγύρι απάν' στον Άγιο Απόστολο, ερχόνταν και ξένοι τότε, έφερναν και τρεις ντουζίνες κλαρίνα, ερχόνταν Βελβενά κλαρίνα, ερχόταν ο Τσιριμπάκας κάτου αφτού απ' τον Πυργετό και βάλε. Γκάνιντα είναι μόνο ο Κατσαρονικολής ο Διονύσης» (Τάκος Ε., 2004). «Ε, αυτό ακουστικά αρκεί να το πιάσεις το σκοπό ας πούμε, να μην το ξεχάσεις, άμα τυπωθεί μέσα στο μυαλό μετά το παίζεις. Εγώ όλα τα τραγούδια δεν τα ξέρω, εγώ μπορώ να παίξω 100 τραγούδια αλλά δεν τα ξέρω όλα έχω τους σκοπούς παρμένους και θυμάμαι πως πάει, όπως λεν παίζε ένα στα τρία και ανάλογα τον χορευτή, θέλει το πιο γρήγορο θέλει το πιο αργό θα τον βρω το τραγούδι εκείνο που θέλω εγώ ύστερα» (Κατσάρας Δ., 2004).

Ο οικονομικός παράγοντας ερχόταν σε δεύτερη θέση σε σχέση με το μεράκι να παίζει κάποιος τη γκάνιντα σε μια εκδήλωση κάτι που όμως δεν φαίνεται να ισχύει σήμερα αφού το παίξιμο της γκάνιντας στις διάφορες μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις συνεπάγεται την ανάλογη οικονομική αμοιβή. «όχι, δεν είναι επάγγελμα, είναι έτσι από μεράκι, τότες ένας προς ένας μάθαισκε δεν υπήρχαν άλλα όργανα αυτό μάθαισκες. Πήγαινες και εξυπηρετούσες στο γάμο, θα τραγουδούσαν, θα χόρευαν και έτσι ήταν τότε, τώρα όλα γίνονται επαγγελματικά για να πας κάπου θα πρέπει κάτι να πάρεις γιατί κόπος είναι και αυτός, θέλει να κάνσ' άλλη γκάνιντα άμα χαλάσ' γιατί έχει κι αυτό τα έξοδα. Εγώ δεν τα ζητώ τώρα εδώ στο χωριό μου, μπορεί να μου δώσουν κάτι, εγώ πηγαίνω για το έθιμο εδώ αν πάν αλλού θα ζητήσω. Τις προάλλες είχαμε πάει στον Κορινό μας ζήτησαν κάτι παρέες ούτε και ζητήσαμε τίποτα αλλά μας πλήρωσαν» (Κατσάρας Δ., 2004) «ε τα πλήρωναν και όσοι ήταν τότε ήταν και φτηνά. Μάζευαν και κεράσματα ερχόταν και ουδέτο' αλλά

πιο πολύ τώρα με πληρωμή, και τώρα έρχεται να παίξει χωρίς να τον πληρώσεις αλλά θέλεις να πάει σε γάμο σε τέτοια θα πλερωθεί» (Βαρούτα Φ., 2004) «ε ναι τους πληρώναν, ανάλογα τους δίναν κάτι και παίζαν' όλη νύχτα, και έλεγαν και τραγούδι. Είχαμε και γκάιντα εδώ όλα τα παιδιά 10-15-20 ήταν; από μόνοι τους μαθαίνανε ο ένας με τον άλλον» (Τάκος Ε., 2004).

ΧΟΡΕΥΤΙΚΟ ΣΧΗΜΑ

Το διπλοκάγκελο είναι ο όρος ο οποίος περιγράφει τη διάταξη αντρών και γυναικών μέσα στο χορό και εκτός του ότι κρατούσαν αποστάσεις από

τους άντρες, έμπαιναν επίσης πίσω τους καταδεικνύοντας τη δυσχερή θέση της γυναίκας στην κοινωνία η οποία όμως ήταν βελτιωμένη εφόσον η ίδια συνοδευόταν από το σύζυγο ή από συγγενή της: «Πίσω ήταν οι γυναίκες. Τώρα επειδή είναι λίγοι μπαίνουν μπροστά πρώτα οι άντρες και εκεί που χορεύει ο άντρας πάει και πιάνετε και αυτή από εκεί...και από εκεί συνεχίζουν οι γυναίκες» (Οικονόμου, 2004) «οι γυναίκες πάντα πήγαιναν πίσ' απ' τους άνδρες, για να πιαστείς εκείνα τα χρόνια με γυναίκα αν ήταν δική σου. Η γυναίκα σου μπορούσ' να πιάνεσαι να την... να κάνσ' τα τσαλαμάκια που λεν. Αν είχες την γυναίκα μπροστά και χόρευε πρώτη τσακώνονταν, γινόταν ένας χορός δηλαδή οι άντρες πάλι πίσω ή αν εσύ είχες την γυναίκα πιανόσουν πάλι εκεί για να δείξεις λίγο πιο αυτό και ότι η γυναίκα σου χόρευε μπροστά. Κι άμα δεν ήταν συγγενής μπροστά δεν πιανόσαν καθόλου. Ο παππούς τα έκανε αυτά τα σκέρτσα και ήταν και ο πρώτος που έδωνε θάρρος στις γυναίκες να το πω ιγώ. Ε εκεί απάν που χόρευαν την τύληγ' τη μάνα μ' (ο πατέρας) με το κασκόλ γύρω-γύρω πως κάνουν και τώρα ας πούμι... γελούσαν οι άλλοι. Έκαμνε τα τσαλαμάκια, έκανε ότι την φιλούσε καμιά φορά εκεί αλλά δεν τα καναν όλοι αυτά ντρέπονταν ας πούμι» (Τσιτσιώνης Δ., 2004). Με το πέρασμα των χρόνων ωστόσο, αυτή η νοοτροπία άλλαξε και γυναίκες και άντρες χορεύουν πλέον στην ίδια σειρά.

Αν και αυτοδίδακτοι ως προς το χορό, οι κάτοικοι, εντούτοις υπήρχε πάντα κάποιος ο οποίος ξεχώριζε και αποτελούσε ένα είδος του σημερινού

«πρωτοχορευτή». «Πρακτικά. Ιγώ έμαθα μοναχός έτσι όπως το ίβλεπα εκεί, μια τσακώθκα σι σένα κοντά ικί, ακόμα μια ακόμα μια, όποιος ίκανε τα πιο πολλά τον καμαρώναν πιο πολύ και τον χειροκροτούσαν ας πούμε τον έδιναν λίγο πιο θάρρος τον θάρρωναν, άμα χόριευε κανίνας τσάμκο που λέν' στην τρίχα και έκανε γυρουβουλιά χωρίς να τον καταλάβσ' ντιπ χωρίς... επιτόπου και δεν ντραμαλίζονταν σαπέρα να καταλαβαίνετε, ικίνος ήταν και πρώτος τον θαύμαζαν όλοι και γυναίκις κι άντρες και τα πάντα» (Τσιτσιώνης Δ, 2004).

ΜΟΙΡΟΛΟΓΙΑ

Μοιρολόγια είναι τα τραγούδια που θρηνούν τον θάνατο κάποιου αγαπημένου προσώπου. Κύριος συνθέτης του είναι η γυναίκα, η «μοιρολογίστρα». Τα βασικότερα γνωρίσματά τους είναι: τα επιφωνήματα του πόνου, οι αποστροφές προς τον χάροντα, οι περιγραφές του Άδη, η εξύμνηση των αρετών του πεθαμένου κ.α. «όποιος ήθελε τον μοιρολογούσε τώρα δεν μοιρολογούν. Περισότερο τσ' νέοι. Αλλά εγώ δεν τα ξέρω, μόνο τα παλιά τα χρόνια μοιρολογούσαν». (Τζουμέρκα Ε., 2004).

Σε παραγγέλνω μαύρη γη
κι αραχνιασμένο χώμα
αυτούς τους νιους που σου στείλα
να μην τους αραχνιάσεις

βάλτους να φαν
βάλτους να ποιούν
βάλτους κρασί να πιούνε
γιατί έχουν πίκρα στην καρδιά

και βάσανο στα χείλη
σε ποιόν να πάνε να το πουν
να τους παρηγορήσεις
πως το παθα ο κακόμοιρος

*

όλες καλές γειτόνισσες να ρθείτε να με δείτε

εγώ θα φύγω αποτ' εδώ
θα πάνω σ' άλλον τόπον

θα φκιάσω άλλις γειτόνισσες
θα φκιάσω άλλοι γειτόνοι
για φκιάστι μι' τον τάφο μου

ίσα με το κορμί μου
και στη δεξιά μου την μεριά
να αφήστε παραθύρι

να βγαίνει ο ήλιος το πρωί
και γω να λάμπω μέσα
να λάμπουν τα στολίδια μου

*

Η Γιώργης εξικήνησε
να πάει στούν Αι Νικόλα
στο δρόμο να που παέινει

στο δρόμο που παένει
βρίσκει μαστόροι που δουλεύουνε
και μορφοπελεκούσαν

«μαστόροι μ' τι δουλεύεται
τι μορφοπελεκάτε»;
το 'θκός το σπίτι

φκιάνουμε και μορφοπελεκούμι

*

Μι γέλασι μια χαραυγή
της Άνοιξης τα αηδόνια
μι γέλασαν κι μου πανι

ο χάρος δεν μι παίρνει
βάνω φκιάνω το σπίτι μου
ψηλότερο απ' τ' άλλα

και μόλις το τελείωσα
βγήκα στο παραθύρι
βλέπω τον χάρο να' ρχεται

στ' άλογο καβάλα
μαύρο σιμά μαυροφορεί

μαύρο και τάλογο του
μαύρο και το σπαθάκι του
που παίρνει τις ψυχούλες
άφσε με χάρε μ' άφσε με

ακόμα για να ζήσω
έχω γυναίκα και παιδιά
πεσμη που θα τ' αφήσω

*

ΚΥΚΛΟΣ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ

Ένα έθιμο το οποίο αναβιώνετε κάθε χρόνο την περίοδο των Χριστουγέννων είναι τα ρογκατσάρια, αλλιώς ρογκάτσια των οποίων η αναπαράσταση παρουσιάζει διαφορές με αυτή του παρελθόντος: «Άλλ' φοβούνται εδώ με τις μάσκες. Τότε ήταν απλές μάσκες με ένα χαρτόνι τρυπούσαν τα μάτια εδώ είχαν και ένα μαντήλι. Χορέψανε, αλλά κανονικά έπρεπε να βγουν την ημέρα, μέχρι το '67 γινόνταν καλά και τώρα τα κάνουν αλλά όχι με κείνο το σύστημα, τώρα τα κάνουν νύχτα και δεν βλέπει τίποτα ο κόσμος. Τα Ρογκάτσια όπως γινόνταν τότε είπαμε σε σχεδιασμό όπως : ο γιατρός, ο παππούς, η μάκο, ο αράπος που' ταν μπροστά με τα κουδούνια κι είχε την μάσκα εδώ με τα μαχαίρια. Έβγαιναν χόρευαν κι ο κόσμος έβγαινε απ' την εκκλησία κι ο κόσμος τα' έδωσαν και δραχμές. Ήταν σαν να παντρευόταν τότε, αυτό αναπαριστούσαν, τώρα τις μάσκες τις φκιάναν για να μην γνωρίζονται ποιοι είναι» (Κατσάρας Δ., 2004).

ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ

Έκτός από το παραπάνω έθιμο υπάρχουν και άλλα έθιμα τα οποία απευθύνονται και αναβιώνονται αυστηρά από γυναίκες. Οι συνήθειες που περιορίζονται μεταξύ των γυναικών είναι κυρίως η γιορτή των Θεοφανίων. Κατ' αυτήν οι πεθερές κάθε νεόνυμφου ζεύγους, πηγαίνουν στις νύφες τους διάφορα δώρα (χρήματα, ρουχισμό κ.α) και από αυτήν την ανταλλαγή των δώρων αφού όλοι τους φορέσουν τα καινούργια τους ρούχα που θα προέρχονται από την ανταλλαγή, συγκεντρώνονται σε ένα σπίτι, και εκεί με μουσικά όργανα ή πολλές φορές με τραγούδια, αρχίζουν το οικογενειακό γλέντι που κρατάει ως αργά το βράδυ, χορεύοντας διάφορους τοπικούς χορούς. Δυο τραγούδια που τραγουδιούνται αποκλειστικά εκείνη την ημέρα είναι τα παρακάτω και έχουν τις ρίζες τους γύρω στα 1907-8. Κατά την εποχή εκείνη στην περιοχή υπήρχε από τους κλέφτες μια ξεχωριστή οργανωμένη ομάδα η οποία λεγόταν «παγάνα» με αρχηγό τον Νικόλαο Ιωάν. Δάφνη. Όσες

φορές παρουσιαζόταν ανάγκη να έρθει με το αρχηγείο του Λιτοχώρου, ο αρχηγός της παγάνας έστειλε τον σύνδεσμό του που λέγονταν Νταλαμήτρος. Αυτός πηγαίνοντας προς το Λιτόχωρο δεν παρέλειπε να περάσει από την Βροντούς για να χαιρετήσει την δόλια την αγάπη και να της δώσει θάρρος και κουράγιο.

*Βρέχουν χιονίζουν τα βουνά
κι η γη αναταράζει
κι θάλασσα ταραίζεται
και τα καράβια στο γιαλό
όλα στην άκρη πιάνουν*

*ένα καράβι Συριανό
όλο απ' την μέση πάει
με τον αέρα μάλωνε
με τον βοριά μαλώνει*

*Νικόλα κι όταν το 'στελνες
αυτό το παλικάρι
να κάμει ντε βρε στο χωριό
ντε βρε στα βιλαέτια*

*κάτω στους Βρόντους κατέβαινε
στη δόλια την αγάπη
πως είς αγάπη πως περνάς
και πως καιρό διαβαίνεις;*

*καλά ειμ' εγώ καλά
καλά καιρό διαβαίνω
σα βάλω και σε θυμηθώ*

σα βάλω με τον νου μου

*σα θάλασσα ταραζομαι
σαν τον γιαλό κουνιούμαι.*

ΑΠΟΚΡΙΑ

Η αποκριά ήταν μια γιορτή που προξενούσε στους κατοίκους μεγάλη χαρά και ήταν αφορμή για μεγάλες μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις με τη συνοδεία μουσικών οργάνων. *«Εδώναμε στα μικρά χρήματα. Την αποκριά συγχωριούμασταν όλοι. Και οι τρανοί συγχωριούμασταν και οι μικροί έπαιρναν παράδες. Άμα ήθελε κανένας χορεύαμε εδώ η γειτονιά. Όσοι είχαν γκάνιτες μαζώνονταν κι όξω στ' αλώνια μαζώνονταν ότι ήθελε ο καθένας»* (Τζουμέρκα Ε., 2004).

ΧΟΡΗΓΟΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΝ

ΚΡΕΟΠΩΛΕΙΟ-ΑΛΛΑΝΤΙΚΑ
ΝΤΟΠΙΑ ΚΡΕΑΤΑ ΚΑΙ ΛΟΥΚΑΝΙΚΑ
ΠΑΡΑΣΩΤΗΣ ΜΑΣ

ΓΚΟΥΝΑΣ Γ. ΔΙΜΗΤΡΙΟΣ
ΜΟΣΧΟΠΟΤΑΜΟΣ ΠΙΕΡΙΑΣ
ΤΗΛ. 23510 93215

ΑΦΟΙΓ. ΠΑΛΕΝΙΟΥ & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΕΜΠΟΡΙΟ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΦΑΡΜΑΚΩΝ
ΣΠΟΡΩΝ - ΛΙΠΑΣΜΑΤΩΝ
ΖΑΛΟΓΓΟΥ 46-48 ΚΑΤΕΡΙΝΗ
ΤΗΛ 23510 21229

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΑΚΟΣ
ΕΥΘΥΓΡΑΜΙΣΗ-ΑΜΟΡΤΙΣΕΡ-ΒΕΛΤΙΩΣΕΙΣ
ΑΞΕΣΟΥΑΡ-ΖΥΓΟΣΤΑΘΜΙΣΗ-ΑΝΤΑΛΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΛ 23510 37497

ΕΛΠΑ ΑΣΦΑΛΕΙΕΣ
ΤΗΛ 23510 27515

ΕΛΠΑ ΟΛΙΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ
ΤΗΛ 10400

2° Χλμ Π.Ε.Ο ΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΣ
ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΜΟΣΧΟΠΟΤΑΜΟΥ

Παροχωνίς εκδηλώσεις 2004

Σε συνεργασία με το Δήμο Ελαφίνας

Πρόγραμμα Εορταστικών Εκδηλώσεων

- Την Τρίτη ημέρα του Πάσχα και από τις 3:30μ.μ. θα γίνει η αναβίωση του παραδοσιακού εθίμου «ΚΑΨΙΜΟ ΤΗΣ ΡΟΚΑΣ» που θα συνοδεύεται από παραδοσιακούς τοπικούς χορούς και τραγούδια.
- Παρουσίαση προγράμματος από τα χορευτικά τμήματα του σιλλόγου, Γυμνασίου και Λυκείου.

Ο Σύλλογος θα προσφέρει στους επισκέπτες κρασί, γινκά και διάφορα εδέσματα.

Άγια Δόγμα για το Σύλλογο

Ο Μορφωτικός-Πολιτιστικός Σύλλογος «ΜΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΟΣΧΟΛΟΤΑΜΟΥ» ιδρύθηκε το έτος 1979, έχοντας την ευθύνη του Αθλητικού και Πολιτιστικού τομέα του Μοσχολοτάμου. Τα τελευταία τρία χρόνια έγινε διαχωρισμός του αθλητικού τμήματος και οι δραστηριότητες επικεντρώθηκαν στον πολιτιστικό τομέα. Έτσι λειτουργούν χορευτικά τμήματα Δημοτικού-Γυμνασίου-Λυκείου καθώς και η χορωδία με το χορευτικό που αναβιώνει το πατροπαράδοτο έθιμο «ΚΑΨΙΜΟ ΤΗΣ ΡΟΚΑΣ». Διοργανώνει τα καρναβάλια κάθε Φθώρα και Πρωτοχρονιά με μεγάλη επιτυχία. Εκτός των παραπάνω ο σύλλογος δραστηριοποιείται και σε άλλους τομείς για τη αναβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων του Μοσχολοτάμου. Επίσης λειτουργεί Τράπεζα Αίματος για τα μέλη του σιλλόγου και τους δημότες.

Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση αλλά και από πληροφορίες των ηλικιωμένων, οι κάτοικοι με το παραδοσιακό έθιμο «το κάψιμο της ρόκας» αναβιώνουν κάποιο γεγονός που συνέβη κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας στον οικισμό της «Δρυάνισταφ» (σήμερα Μοσχολοτάμος). Συγκεκριμένα, κάποια χρονιά στήλη ο Τούρκος Στρατιωτικός Διοικητής της περιοχής «Βοεβόδας ή Βούβουνταφ» μαζί με τον Τούρκο Ιεροδυναστή «Κατήφ» εισέβαλαν με τούρκικα αποσπάσματα στην πλατεία του χωριού Μοσχολοτάμου. Σκοπός τους ήταν να αιχμαλωτίσουν τους άνδρες του χωριού, κυρίως τους νέους και να τους φυλάκισουν ή θανατώσουν. Τη στιγμή της εισβολής, οι κάτοικοι ήταν συγκεντρωμένοι στην πλατεία και παρακολούθουσαν μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις. Τότε, οι γυναίκες του χωριού επινόησαν ένα τέχνασμα, άναψαν τις ρόκες όπου έρνεθαν το μαλλί και περιπαίζοντας με τους άνδρες (κυνηγητό με αναμμένη ρόκα), δημιούργησαν πανικό και έτσι οι άνδρες ξέφυγαν από τα χέρια των Τούρκων οι οποίοι ξημελώστηκαν.

Την ημέρα της αναβίωσης (Τρίτη του Πάσχα) αφού προηγηθούν μουσικοχορευτικές εκδηλώσεις με συνοδεία γκάιντας μια γυναίκα κρατά τη ρόκα και χορεύει μόνη της, κοντά στις πρώτες γυναίκες των δύο ομόκεντρων ημικυκλίων. Το έθιμο της "ρόκας" τελείται χωρίς μουσικά όργανα, μόνο με τραγούδια, που αναφέρονται σε διάφορα γεγονότα που συνέβησαν την περίοδο της Τουρκοκρατίας, στην περιοχή. Συγκεκριμένα, η χορωδία του χωριού γνέθει συμβολικά το μαλλί της ρόκας (ενώ οι υπόλοιπες γυναίκες τραγουδούν και χορεύουν), μεταβάλλει το χορό της σε μια άγρια μάχη εναντίον των ανδρών που παρακολουθούν. Αυτό το κάνει, αφού προηγουμένως ανάψει φωτιά στο μαλλί της ρόκας, που έχει ποτίσει με πετρέλαιο. Με την αναμμένη ρόκα κινηγά τους άνδρες που παρακολουθούν την εκδήλωση. Το κυνηγητό αυτό είναι ένα ελεύθερο αυτοσχέδιο παιχνίδι με τους θεατές.

Ο χορός του Πάσχα αποτελείται από τρία μέρη και ανήκει στην κατηγορία των θυλικωτών χορών με ιδιαίτερο γνώρισμα κατά την έναρξη του χορού το καλωσόρισμα της πασχαλίας. Ο χορός αποτελείται από τρία μέρη:

1. από την κίνηση: είναι τα βήματα που γίνονται στο χορό.
2. από το μέλος: η μουσική του χορού, η μελωδία.
3. από το λόγο: τα λόγια που λέγονται στο τραγούδι.

Οι θηλικωτοί χοροί χορεύονται και σε άλλα μέρη όπως η Καρδίτσα με το χαρακτηριστικό «αγόρι μήλο» και στην Ιερισσό με τον «καγγελευτό Ιερισσού» καθώς επίσης και στα χωριά των Πιερίων όπου πρωτοεμφανίστηκαν και με διαφορετικά τραγούδια.

Ονομάστηκαν θηλικωτοί από την λαβή των χεριών που γίνετε από τις παλάμες. Αποτελούνται από τέσσερα βήματα. Οι χορευτές σχηματίζουν ένα ημικύκλιο όπου μπροστά χορεύουν οι άντρες και πίσω ακολουθούν οι γυναίκες. Συγχρόνως

τραγουδούν τον πρώτο στίχο οι άνδρες και επαναλαμβάνουν οι γυναίκες χωρίς την συνοδεία οργάνων. Το μέτρο των χορών είναι 2/4.

ΤΟ ΕΘΙΜΟ ΤΗΣ ΡΟΚΑΣ

Ευρέως διαδεδομένο εδώ και δεκαετίες είναι το έθιμο της ρόκας του οποίου οι ρίζες χάνονται στην περίοδο της Τουρκοκρατίας και λαμβάνει χώρα την τρίτη μέρα του Πάσχα αλλά το

γεγονός ότι το έθιμο αναβιώνεται και στα γειτονικά χωριά προκαλεί τη δυσφορία των κατοίκων του χωριού. «την Τρίτη μέρα το Πάσχα». (Οικονόμου Ε., 2004) «Με ποιο δικαίωμα το Ελατοχώρι να πάρ' το έθιμο το δικό μου, με ποιο δικαίωμα να πάρ' η Κατερίνη το έθιμο το δικό μ';» (Τσιτσιώνης Δ., 2004). «Τον Άγιο Γεώργιο γίνεται όταν πέφτει το Πάσχα μετά τις 23 που' ναι η μέρα του Άγιου Γεωργίου που γιορτάζει η εκκλησία μας το κάνουμε πάλι την Τρίτη μέρα, τώρα που είναι 11 Απριλίου το Πάσχα τον Άγιο Γεώργιο θα τον γιορτάσουμε την ημέρα του στις 23, τότε πάλι θα χορέψουν θα κάνουν κανά 2-3 τραγούδια» (Οικονόμου Ε., 2004).

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ

Βρε καλωσήρθε η Πασχαλιά

*Βρε καλωσήρθε η πασχαλιά (2)
με τον καλό τον λόγο (2)*

*ήρθαν τα βοτανίσματα (2)
ήρθαν τα βλαστολόγια (2)*

*κι πάει η κόρ' να βοτανίσει (2)
πάει να βλαστολογήσει (2)*

*κι άγορος την αγναντεύη (2)
να από ψηλή ραχούλα (2)*

*κι από το χέρ' την άρπαξι (2)
και στ' άλογο την ρίχνει (2)*

*για φάε κόρη μ' (2)
για φάε κόρη μ' για πιές κόρη μ'*

*στο νου σου μην το βάζεις (2)
βρε που' στε παλικάρια μου (2)*

χρυσοί μου λεβεντάδες (2)
για ποδεθήτι με λουριά (2)

με κόκκιανα τσαρούχια (2)
για ιδέστε να πατήσουμε (2)

τον Νίκο τον Τσελέπη (2)
που' χει τα 1000 πρόβατα (2)
κι 2000 γίδια (2)

Δήμο Κοντοδήμο

στην κираσιά στον Τίρναβο
Δήμο Κοντοδήμο στην κираσιά στον λάκκου

καλέ πιδί μου στην κираσιά στο λάκκου
Νταούτης κάθεται.....

Δήμο Κοντοδήμο με δυο με τρεις χιλιάδες
καημένε Δήμο με δυο με τρεις χιλιάδεις

κάνα κι δέκα κανα κι δε
κάνα κι δεν ηβάρεσαν

Δήμο Κοντοδήμο να που τους δυο χιλιάδεις
καημένε Δήμο μ να πουν τους δυο χιλιάδεις

μον' τη το Δήμο βάρεσαν
Δήμο Κοντοδήμο τον τσάκισαν το χέρι

καημένε Δήμο μ' τον τσάκισαν το χέρι
γιόμισαν τα τα ..... δροσιά

Δήμο μ' Κοντοδήμο μ' και τα λακούδια αίμα
καημένε Δήμο μ' και τα λακούδια αίμα

45 Κυριακές

Σαρανταπέντε Κυρ'- μωρ' Κυριακές
μάτια μου κι ξίνταδου Δευτέρες
μωρ' φρύδια μου κι ξίνταδου Διυτέρες

δεν είδα τη δεν είδα την αγάπη μου
μάτια μου μίαν ώρα στολισμένη
μωρ' φρύδια μου μίαν ώρα στολισμένη

νε ψες προψές την είδαμε
μάτια μου στον αργαλειό να υφαίνει
μωρ' φρύδια μου στον αργαλειό να υφαίνει

νε κι ασημένιο αργαλειό
μάτια μου κι φιλντισένιο χτένι
μωρ' φρύδια μου κι φιλντισένιο χτένι

μάτια μου όλο μαργαριτάρι
μωρ' φρύδια μου όλο μαργαριτάρι

Άκου το πουλί Μπέινα μ

Άκου το πουλί Μπέινα μ' για άκου το πουλί
για άκου το πουλί Μπέινα μ' πως μορφόλαλεί

πως μορφολαλεί Μπέινα μ' πως μορφόλαλεί
πως μορφολαλεί Μπέινα μ' για την Άνοιξη

για την Άνοιξη Μπέινα μ' για την Άνοιξη
για την Άνοιξη Μπέινα μ' για το κάλοκαιρ'

για το καλοκαίρ' Μπέινα μ' για το κάλοκαιρ'
για το καλοκαίρ' Μπέινα μ' το Φθινόπουρού

το Φθινόπουρου Μπέινα μ' το Φθινόπουρού
το φθινόπουρου Μπέινα μ' Τούρκοι αδιάβαιναν

Τούρκοι αδιάβαιναν Μπέινα μ' μας φοβέριζαν
μας φοβέριζαν Μπέινα μ' θα σας κόψουμι

θα σας κόψουμι Μπέινα μ' θα σας κόψουμι
σα ζεστό ψωμί Μπέινα μ' σα ζεστό ψωμί

σα ζεστό ψωμί Μπέινα μ' σα χλωρό τυρί
Σα χλωρό τυρί Μπέινα μ' σα χλωρό τυρί

Πέρα σε κείνο το βουνό

Πέρα σε κείνο το βουνό
μάτια μου στο πέρα και στο δώθε
μωρ' φρύδια μου στο πέρα και στο δώθε

κι ανάμισα στα δυο βουνά
μάτια μου κλίμα ήταν φυτρωμένο
μωρ' φρύδια μου κλίμα ήταν φυτρωμένο

κάνει τα φύλλα πρά μωρ' πράσινα
μάτια μου κι τα σταφύλια μαύρα
μωρ' φρύδια μου κι τα σταφύλια μαύρα

και το κρασί που έβγαζι
μάτια μου σαν του λαγού το αίμα
μωρ' φρύδια μου σαν του λαγού το αίμα

το παρακάτω τραγούδι λέγετε την ημέρα του Αι Γιωργιού

μες τα Αι Γιου Γιώργη την αυλή
νε τι βαρούν τα σήμαντρα

νε τι βαρούν τα σήμαντρα
να μαζιτούμι σήμερα

να μαζιτούμι σήμερα
να πάμε κλάψα στον πασά

να πάμε κλάψα στον πασά
να μας βαφτίσουν τα πιδιά

μες τα Αι Γιωργιού την αυλή
τρανός χορός που γίνιτι

τρανός χορός που γίνιτι
διπλός κι τιτρακάγκιλος
διπλός κι τιτρακάγκιλος
να χαμηλώ να χαρωιδώ

να χαμηλό να χαρωιδώ
να ρίξω μέσα στο χορό

να ρίξω μέσα στο χορό
να ξεδιπλώσου το χορό

να ξεδιπλώσω το χορό
να ιδώ την κόρη π' αγαπώ

να ιδώ την κόρη π' αγαπώ
που θέλω να την παντριφτώ

που θέλω να την παντρηφτώ
να κάνουμε πιντέξι πιδιά

να κάνουμε πιντέξι πιδιά
να ανοίξουμε νοικοκυριά

Αι μωρή Ρουμάνα

Αι μωρή Ρουμάνα(2)
Αι μωρή Ρουμάνα κι Ρουμαιοπούλα

κι Ρουμαιοπούλα άκου τι μας λένι
άκου τι μας λένι οι κακοί γειτόνοι

οι κακοί γειτόνοι πήραν τον καλό μας
πήραν τον καλό μας παν να τον κρεμάσουν

παν να τον κρεμάσουν στου Κατή την πόρτα
στου Κατή την πόρτα για καλώς μας που' ρθη

για καλός μας που' ρθη βόσκοντας τα γίδια
βόσκοντας τα γίδια και τα κατσικούλια

ήρθε η τετραδίτσα πάει η βδομαδίτσα

ήρθε η τετραδίτσα (2)

ήρθε η τετραδίτσα πάει η βδομαδίτσα

πάει η βδομαδίτσα βγάλτι τα καινούργια

βγάλτι τα καινούργια βάλτι παλιορούτια

βάλτι παλιορούτια που'σαι παλιορούτια

που'σι παλιορούτια για είμι στην Καρούτα

για είμι στην Καρούτα με την σκύλα στρώμα

με την σκύλα στρώμα και τα κουτσαδέλια

Το καλό κλίμα όμως της Λαμπρής που συνήθως μεταφέρει μηνύματα χαράς και μονιασμού πολλές φορές φαίνετε να επηρεάζεται και μάλιστα ο χορός του Πάσχα υπήρξε για αρκετά χρόνια αφορμή για να λυθούν διαφορές και μίσση που υπήρχαν λόγω των ιστορικών γεγονότων που προηγήθηκαν κατά την διάρκεια του εμφυλίου πολέμου.

ΜΕΛ: περίπου αυτό έγινε το 50;

Λιλέ: 50-60 αυτού μέσα ήταν αυτά τα χρόνια.

Μελ: και επάνω στο χορό ρίχνανε ξύλο;

Λιλέ: μωρέ ξύλο με τις βέργες όχι μόνο!, έβγαιναν όλοι με τις βέργες στα χέρια!.

Μελ: και μετά πως διαλυόταν;

Λιλέ: Ε! ήταν άλλες ιστορίες. Πάντως εκείνα τα χρόνια συνέχεια στο χορό τώρα το Πάσχα γινόταν τέτοια φασαρία. Ε ναι, τότε ήταν και από νωρίς ο κόσμος (εμφύλιος), έβραζε το αίμα δεν κρατιόντουσαν. Μια χήρα ύστερα είχαν σκοτώσει τον άντρα της μαζί με αυτό το παιδί (αδερφός της Ευθαλίας Τζουμέρκα) και σκώθηκαν κατ' άτομα στο χορό στο Πάσχα εκεί και είδε το δολοφόνο στο χορό κι αρπάζει μια γκουργκούνου* χοντρότερη

απ' το πιάτο εδῶ και σαν τον πατάει στο κεφάλι και να αυτού τα αίματα, ύστερα σκώθηκαν ένας από' δω άλλος από' κει και τους χώρισαν.

Μελ: Αυτό το είδατε εσείς;

Λιλέ: Πως δεν το είδα μπροστά στα μάτια μ' έγινε.

Μελ: Και πόσο χρονών ήσασταν εσείς τότε;

Λιλέ: Ξες πότε έγινε αυτό; Ο Γιώργης ο Οικονομής τότε θα αρραβωνιαζόταν, δεν είχε αρραβωνιαστεί ακόμα, γύρω στο '50 θα ήταν.

Ναι και τον χτύπησε στο κεφάλι αλλά τον πήρε λίγο έτσι ξώφαλτσα, αλλιώς θα τον σκότωνε. Εγώ είμαι το '40 και ήμαν στα 15 χρόνια όταν γινόταν. Ε κατά το '55 θα ήταν.

Τα τραγούδια του Μοσχοποτάμου, Πασχαλιάτικα και μη που παραθέτονται παρακάτω τραγουδήθηκαν από κατοίκους του χωριού πριν πολλά χρόνια και πολλοί από αυτούς δεν βρίσκονται πλέον στη ζωή. Το CD αυτό είναι αυθεντικό και το παραθέτω ακριβώς όπως το βρήκα.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΜΟΣΧΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ηχογράφησης δημοτικών τραγουδιών Μοσχοποτάμου Πιερίας. Με την βοήθεια του Νομάρχου Πιερίας κυρίου Γεωργίου Συνδετίδη, με την συμπαράσταση του αντιπροέδρου της κοινότητας Μοσχοποτάμου κυρίου Βασιλείου Γκιάτα, του γραμματέως της κοινότητας Θεοφάνους Μ. Γκούτζιου, της διευθυντριάς του δημοτικού σχολείου του Μοσχοποτάμου κυρίας Ελευθερίας Ζαφειρίδου- Γκούτζιου, των τραγουδιστών και των τραγουδιστριών με την συμμετοχή των λαϊκών οργανοπαικτών Μανώλη Παπαγεωργίου (κλαρίνο), Θανάση Ψαρρά (βιολί) και Γιάννη Κάκκαλο (λαούτο), με ρυθμιστή ήχου τον Παναγιώτη Ταλαντόπουλο το εθνικό ίδρυμα ραδιοφωνίας τηλεοράσεως προβαίνει σήμερον την 15^η Μαΐου 1975 στην ηχογράφηση των δημοτικών τραγουδιών Μοσχοποτάμου με την επίβλεψη, επιμέλεια και φροντίδα του ειδικού απεσταλμένου του Τάκη Σαμαρά.

Ναούμης πάει στην Φλώρινα (Θωμάς Μπόνος)

Ναούνης πάει στην Φλώρινα
μωρέ Φλώρινα
Ναούνης πάει στη Φλώρινα
μωρέ Φλώρινα

ώρε τον καημακά μ' να πάρει
γεια σου Ναούμη μ' κάπετανη
κι ο Καημακάμς' λε
κι ο καημακάμης

κι ο Καημακάμης το μαθει
ώρε και πιάνει το σαράι
γεια σου Ναούνη μ' κάπετάνη
κι απ' το σαράι λε
κι απ' το σαράι

κι απ' το σαράι τον έβγαζι
ώρε και στα βουνά τον πάειναν
γεια σου Ναούνη μ' κάπετάνη
πράσνα κλαδιά λε
πρασνά κλαδιά

πράσνα κλαδιά τον έστρωναν
ώρε να κάτσει ο κήμακάμης
ώρε να κάμνε το ράβαζάνι
κι ο καημακάμς' λε
κι ο κήμακάμς'

κι ο καημακάμς' τους ήλεγε
ώρε κι ο καημακάμς' τους λέγει
γεια σου Ναούνη μ' κάπετανη

Δευτέρα μέρα Πασχαλιά
Χορευτικό Μοσχοποτάμου (Βασίλης Μάνος)

Ωρέ δευτέρα μέρα πάσχαλια
την τρί μωρέ
την τρίτη πανηγύρ'
πολλά ντουφέ μωρ' Γιώργη μου

πολλά τουφέκια ρίχνονταν
ερε πολλά τουφέκια ρίχνονταν
και θλί μωρέ
και θλιβιρά τραγούδια

μην αρχινά μωρέ Γιώργη μου
μην αρχινά μωρέ ρίχνονταν
ωρέ μην να σιγα μωρ' ρίχνονταν
μη να μωρέ μην να μη να σι πανηγυρι

μωρ' σιγά μωρέ Γιώργη μου
νο αίντε σιγά μωρ' ριχνόνταν
ωρέ να μην σιγά μωρ' ρίχνονταν
αίντε μωρέ αίντε σι πανηγύρι

λάβωσανε μωρέ Γιώργη μου
λαβώσανε την Γιώργηνα
έρε λαβώσανε τη Γιώργηνα στο χε
μωρέ στο χέρι και στο πόδι

και στα ακρι μωρέ Γιώργη μου
και στα ακρινό το δάχτυλο
έρε και στα ακρινό το δάχτυλο

που' χει μωρέ που' χει την αρραβώ
κι η Γιώργης της μωρέ Γιώργη μου
κι η Γιώργης την ερώτησι

Σαν τι κακό σας έκανα κακές γειτόνισσες (τραπεζιού Μοσχοποτάμου)

Ελένη Τσιτσίρα

Σαν τι κακό κακό σας έκανα
κακές γειτό αίντε γειτόνισσες
κι κλαιίτε από τι' μένα
αποράσκει
ή κέφια κάνητι

μπας κι κέφια κάνητι
κακές γειτό αίντε γειτόνισσες
κι κλαιίτε από τι μένα
αποράσκει
ή λες κι κέφια κάνητι

μπας κι κέφια κάνητι
κακές γειτό αίντε γειτόνισσες
θαρρείς κι με θαρρείς
κι μένα ρίξαν στη φυλακή

με ρίξαν στη φυλακή αίντε
κακές γειτό αίντε γειτόνισσες
να κάμω τριάντα
μέρις κι ας λησμόνησα.

Αγάπη πήγα κι έχασα(τραπεζιού Βασιλική Δαδάκου)

Αγάπη α που' να που' να
κι έχασα βρε περιστέρι μου
    μια μικρή την είχα
το βρά το βράδυ συντροφιά

    αίντεν είχα το βρά το βράδυ συντροφιά
    και το πρωί κοβέντα
    και τώρα πως βρε
    πως κατήντησα

    αίντε και τώρα πως βρε
    πως κατήντησα
    σαν έρημο πουλάκι
νε 'χω τα δε τα δέντρα συντροφιά

    αίντε νε' χω τα δε τα δέντρα συντροφιά
    και τα κλαδιά κοβέντα
    παρακαλούσα μωρί κι έλιγα

    αίντε παρακαλούσα κι έλιγα
    παρακαλώ κι λέγω
    πότι να ανοι να ανοίξν οι φυλακές.

Τώρα το βραδύ- βραδάκι (χορευτικό τραγούδι από την μεικτή χωροδία του
χωριού)

Τώρα μωρ' τω τώρα το
τώρα το βράδυ βραδάκι
τώρα το βραδύ βραδάκι μωρ' να χω
κι το φιγγαράκι

να χω κι μωρ' να χω
κι να' χω κι το φιγγαράκι
να' χω κι το φιγγαράκι
μωρ' παίρνω ένα στινό σουκάκι

παίρνω ένα μωρ' παίρνω ένα
παίρνω ένα στινό σουκάκι
παίρνω ένα στινό σοκάκι
μωρ' βρίσκω ένα κοριτσάκι

βρίσκω ε μωρ' βρίσκω ε
βρίσκω ένα κοριτσάκι
βρίσκω ένα κοριτσάκι μωρ'
με τη μάνα του μαλώνει

με τη μά μωρ' με την μά
με τη μάνα του μαλώνει
με τη μάνα του μαλώνει μωρ'
μάνα μικροπάντριπέ μι

μάνα μικρο μάνα μι
μάνα μικροπαντρεψι μι
μάνα μικροπάντριψε μι
μικροπάντριπέ μι
κι άντρα γέρο μην με δίνεις

Να ανθίζουν τα βουνά (χορωδία)

Να ανιθή μωρ' να ανιθή
να ανιθήζουν τα βουνά
να ανηθίζουν τα βουνά
και φουντώνουν τα κλαδιά

κι φουντώ μωρ' κι φουντώ
κι φουντώνουν τα κλαδιά
κι φουντώνουν τα κλαδιά
να μυρίζν' οι ελίτσες μου

να μυρί μωρ' να ημυρί
να ημυρίσιν οι ελίτσες μου
να μυρίσιν οι ελίτσες μου
κι οι τριανταφυλλίτσες μου

κι οι τριαντά μωρ' κι οι τριαντά
κι οι τριαντάφυλλίτσες μου
κι οι τριανταφυλλίτσες μου

με λιγαν μωρ' με λιγαν
με λιγαν μωρ' με λιγαν
με λιγαν μωρ' με λιγαν
μη λουστεις μωρ' μην πλυθείς

μη λουστεις μωρ' μη λουστεις
μη λουστεις να μην πλυθείς
μη λουστεις να μην πλυθείς
στο χορό μη κατεβείς

στο χορό μωρ' στο χορό
στο χορό μην κατεβείς
στο χορό μην κατεβείς

είνι η βόηβοντας ιδώ
είνι βόηβοντας ιδώ
κι είν ' κατής μες το χωριό.

Για δες το πυροβολικό (χορωδία)

Για ιδές καλέ μ'
για ιδές καλέ μου
το πυροβολικό
για δες καλέ μ'
για ιδές καλέ μου
το πυροβολικό
για δες το πυροβολικό
πως πάει αλάργα αλάργα
πως πάει αλάργα αλάργα

Κάτω στα δροσιά πλατάνια (χορωδία)

Κάτω στα δροσιά πλατάνια
κάτω στα δροσιά πλατάνια
στη σκυλόβρυση Διαμαντούλα μ'
στη σκυλό –βρυση

κάθονται δυο μαύρα μάτια
κάθονται δυο μαύρα μάτια
και μια μικρή Διαμαντούλα μ'
Και μια μικρή

κάθονται και τρων και πίνουν
κάθονται και τρων και πίνουν
γέροι , νέοι Διαμαντούλα μ'

Διαμαντούλα μ' τι σε μέλει
Διαμαντούλα μ' τι σέκλετια
Τέτοια μέρα

άιντε Διαμαντούλα μ' τέτοια μέρα

Όλα τα πουλιά

Όλα τα πουλιά άιντε δήμο κοντοδήμο

όλα τα πουλιά τα ζυγά ζυγά

όλα τα πουλιά τα ζυγά ζυγά

μον' κι ένα πουλί είπα μάνα μου

μον' κι ενά πουλί

αιντε μον' ενά πουλί.....

μον' κι ένα πουλί όμορφο πουλί

μόν' κι ένα πουλί

σα γυρνάει μοναχό

μον' κι ένα πουλί είπα μάνα μου

κάθεται στο λόφο και μον' λαλεί

κάθεται στο λόφο

κάθεται στο λόφο και μον' λαλεί

πως θα τις περάσω τις θάλασσες

πώς να τις περάσω το έρημο πουλί

πώς να τις περάσω τις θάλασσες

άιντε και πώς να πάω στη μάνα μου.

Πέρα σε κείνο το βουνό (χορωδία)

Πέρα σε κει πέρα σε κει
πέρα σε κείνο το μωρ' το ηβουνό
πέρα στο δούσμος στο πέρα και στο δώθε
• πέρα στο δούσμος στο πέρα και στο δώθε

κι ανάμισα κι άναμισα
κι ανάμισα στα δυο στα δυο βουνά

πο' χει τα φυ μωρ'
που' χει τα φυ
που' χει τα φύλλα πρα
μωρ' πράσινα
έ μωρέ και τα σταφύλλια μαύρα
κι το κρασι ε και το κρασί
και το κρασί που ε
που έβγαζι
σαν του λαγου το αίμα

Λεβέντης εροβόλησε (Αντώνης Σισιός)

Λεβέντης εροβόλησε
ίσα βρε λεβέντη μ' τράβα το χορό
γιε μ' να πο μωρέ να πο ψηλή ραχούλα
γαιτανά γαιτανάκι μου πλιγμένο

λε το μαντίλη στο λιμό
ίσα βρε λιβέντη μ' τράβα του χορού
γιε μ' μι τα μωρέ μι τα μαλλιά κνωσμένα
γαιτάνα γαιτάνια κι μου πλιγμένο

κι ο χάρος τον καρτέρησε
ίσα βρε λιβέντη μ' τράβα το χορό
γιε μ' στη με μωρέ στη μέση από το δρόμο
γαιτάνα γαιτανάκια (ρουμ) πλιγμένο

Δε στο πα Γιώργη μ μια και δυο (Αντώνης Σιαμάγκας)

Ωρε δε στο πα Γιώργη μ'
μια Γιώργη μου μια και δυο
δε στο πα τρεις και πέντε
τις όμορφες μωρ' Γιώργη μ' να αγαπάς

ωρέ τις όμορφες μη να Γιώργη μ'
μην αγαπάς τις ρούσσες μη ζηλεύεις
μη μαυρομάτες μωρέ Γιώργη μου θα σε φαν

ωρέ μη μαυρομάτες θα Γιώργη μου θα σε φαν
και ρούσσες θα σε χάσουν
κι ο δρο μωρ Γιώργη μ' μου το λέγε.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ανακεφαλαιώνοντας, αν και στη σημερινή κατάσταση μείωσης του αριθμού των κατοίκων επέδρασε πλήθος αρνητικών παραγόντων και αντιξοοτήτων τις οποίες οι κάτοικοι καλούνται να αντιμετωπίσουν στις διάφορες φάσεις της ιστορίας του χωριού, εντούτοις δεν μπορεί κανείς να αγνοήσει τον πολύ μεγάλο αριθμό των απογόνων του χωριού, οι οποίοι και κατέχουν υψηλά αξιώματα στην πρωτεύουσα του νομού Κατερίνη κάτι το οποίο αυτόματα τους «υποχρεώνει» να κατοικούν στην πόλη και κάνει το χωριό ίσως να φαίνεται μικρό εκ πρώτης όψεως. Ωστόσο, το αντίθετο θα διαπιστώσει κανείς αν επισκεφθεί το χωριό το τριήμερο οπότε και επικρατεί συνωστισμός καθώς οι γονείς και τα εγγόνια επισκέπτονται τους μεγαλύτερους συγγενείς και μόνιμους κατοίκους του χωριού. Τότε οι μικρότεροι μαθαίνουν την ιστορία των παλαιότερων η οποία και χάνεται στα βάθη των αιώνων και είναι επίσης ευκαιρία να αναβιώνονται τα πατρογονικά έθιμα. Εδώ ακριβώς είναι που ένας οργανωμένος χορευτικός και πολιτιστικός σύλλογος καλείται να διαδραματίσει εξέχοντα ρόλο και να εμφυτεύσει στους νέους το μεράκι και την ηθική υποχρέωση για την διατήρηση της πλούσιας πολιτιστικής παράδοσης. Κάποιος ο οποίος θα επισκεφθεί το χωριό για πρώτη φορά και θα αντικρίσει τα ψηλά σοκάκια του, θα επισκεφθεί την πανοραμική εκκλησία των Αγίων Αποστόλων και θα σταθεί απέναντι στα Πιέρια, αντιλαμβάνεται αμέσως την ιδιαίτερη ατμόσφαιρα. Αν πάλι, επιλέξει να επισκεφθεί το χωριό το τριήμερο θα συναντήσει πολυκοσμία και συζητώντας με τους κατοίκους θα αποκομίσει νέες εμπειρίες από έναν τόπο ο οποίος γνώρισε μεγάλες δόξες αλλά και ήρθε αντιμέτωπος με αμέτρητες δραματικές ιστορικές συγκιρίες.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΟΝΟΜΑΤΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΩΝ

1. Τσιτσιώνης Δημήτριος

Ημερομηνία γέννησης: 26 / 10 / 1926 Μοσχοπόταμος Πιερίας

Τηλέφωνο: 23510 – 93166

Επάγγελμα : αγρότης

2. Οικονόμου Ευτυχία

Ημερομηνία γέννησης: 13 / 10 / 1938

Μοσχοπόταμος Πιερίας

Τηλέφωνο: 23510 – 93440

Επάγγελμα : αγρότισσα – οικιακά

Μετανάστευση : '37 –'50 (εσωτερική)

'72 –'99 (εξωτερική)

3. Κατσάρας Διονύσης

Ημερομηνία γέννησης: 10 / 09 / 1934 Μοσχοπόταμος Πιερίας

Τηλέφωνο: 23510 - ;

Επάγγελμα: οργανοπαίκτης

4. Τάκος Ευάγγελος

Ημερομηνία γέννησης: 11 / 07 / 1919 Μοσχοπόταμος Πιερίας

Τηλέφωνο: 23510 – 93505

Επάγγελμα: αγρότης και παντοπώλης για 30 χρόνια

5. Κατσάρας Ευάγγελος
Ημερομηνία γέννησης: ;
Τηλέφωνο: 23510 –93141
Επάγγελμα: αγρότης και πρώην πρόεδρος
Μετανάστευση: '62 –'75

6. Τζουμέρκα Ευθαλία
Ημερομηνία γέννησης: Φεβρούριο του 1914 στο Μοσχοπόταμο Πιερίας
Τηλέφωνο: 23510 –93353
Επάγγελμα: αγρότισσα – οικιακά

7. Λιλέ Ελένη
Ημερομηνία γέννησης: 1940
Τηλέφωνο: 23510 –93560
Επάγγελμα: οικιακά

8. Τσιτσιώνη Ελευθερία
Ημερομηνία γέννησης;;
Τηλέφωνο ;
Επάγγελμα: αγρότισσα –οικιακά

9. Χατζηγιάννη Ειρήνη

Ημερομηνία γέννησης: 13 / 02 / 1947 Κατερίνη Πιερίας

Τηλέφωνο: ;

Επάγγελμα: έμπορος – κεντήτρια

Μετανάστευση: '64 –'69, '71 –'80

(ΦΩΤΟ : 11. Λιλές Θεόδωρος, 12. Βαρούτα Φωτεινή, 10. Αγγελική Μάνου, 13.
Χατζηγιάννη Ειρήνη)

10. Μάνου Αγγελική

Ημερομηνία γέννησης: ;

Τηλέφωνο: 23510 –93239

Επάγγελμα : αγρότισσα

11. Λιλές Θεόδωρος

Ημερομηνία γέννησης: ;

Τηλέφωνο: 23510 –93560

Επάγγελμα: γεωργο-κτηνοτρόφος

12. Βαρούτα Φωτεινή

Ημερομηνία γέννησης: 14 / 10 / 1932 Μοσχοπόταμος Πιερίας

Τηλέφωνο: 23510 –93305

Επάγγελμα : αγρότισσα – οικιακά

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

- Άγορος= μικρός, ανήλικος
Αλατίστρ(ι)α= πέτρες που τις αλατίζουν για να πιούν τα πρόβατα νερό
Αλωνάρης= εποχή θέρους σιταριών
Ανατρώνω= ανατρέπω
Βοίβοντας= Τούρκος ντελάλης
Γκόρτσα= άγρια αχλάδια
Γκουργκούνου= μεγάλη πέτρα
Ζοφά= αδύναμα
Θαρρώνω= δίνω θάρρος
Καρκάδες= .....
Κατσαμπολιάζω= προσθέτω ενώματα
Κατσαπλιάδες= αρματώλοι
Κεχαγιάδες= αφεντικά
Κιτσάρα= ύψωμα του χωριού
Κουκουβίτικο= που προέρχεται από την κόκοβα
Κουπατσαραίοι= τσελιγκάδες
Κουτσαδέλια= κουτάβια
Κυπρί= κουδούνια για γίδια
Κωλοκαθές= φούρλα, χορευτική φιγούρα
Λαιμοδέθκια= μαντήλια
Λακαριό=.....
Μάκου= γριά
Μασλάτια= συζήτηση
Μαστραπάς= τενεκεδένιο κύπελο για νερό
Ματές=
Μόλτσα= σκόρος
Μουχτάρ= αρχειοθέτης, Τούρκος γραφιάς
Μπιλιτζίκια= χειροποίητα χάντρινα κοσμήματα
Μπλογκούρι= τραχανάς
Μπόρα-μπούγιο= χαραυγή
Ντραμαλίζομαι= κουνιέμαι
Ουδέτς= σκέτο
Παγάνα= παγίδα

Παλιορούτια= κουρέλια
Παραγρόσια= μικρά κέρματα
Ρεβένια= καλό χώμα χωραφιού
Σκιόρπη=νυφικό πέπλο
Σπλιαγκούνι= σωθικά ζώου
Στερεώνω= θεμελιώνω, μελοποιώ
Τούμπα= ύψωμα του χωριού
Τούρβο= πρησμένο (πόδι)
Τράκα= κουδούνα για αγελάδα
Τρανάδες= ηλικιωμένοι
Τρανοί= μεγάλοι
Τριγκεράδες= διοικητές
Τροίρω= τριγύρω
Τσάκνα= προσανάματα
Τσακάνωμαι= πιάνομαι
Τσαπράζια= εξαρτήματα
Τσιαμπάδες= ....
Τσκάρι= γκρεμός
Φλαστερό= σφραγίδα
Φλόμος= καπνό
Φυγόδεσοι= ....
Χαμπέρια=λεπτομέρειες
Χολέβια= μάλλινες λωρίδες που τυλίγαν τα πόδια
Χουχούλα= τοποθεσία του χωριού

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κουτρομάνου Ν. Ι. Κοινωνικοί προβληματισμοί τεύχος Α' και Β'. Εκδ.

Gutenberg

Καζταρίδη Φ. Ι (2000). Η Πιερία κατά την Τουρκοκρατία.(Αντιστασιακά κινήματα και απελευθερωτικές προσπάθειες) ΔΗΜΟΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ:μελέτες και έρευνες.

Βαρμάζη Ν. Δύσκολα χρόνια στην Πιερία

Λουτζάκη Ρ.(2000). Ο σύλλογος ως χώρος χορευτικής δραστηριότητας.

Μουσικές της Θράκης. Μια διεπιστημονική προσέγγιση: ΕΒΡΟΣ.

Παπακώστας Χ. (2004). Σημειώσεις του μαθήματος ελληνικοί παραδοσιακοί χοροί.